بنەمایێن هزری و ئاستێن تەکنیکیێن ڕەخنەیا سرێمەیی د ویژەیێ کوردیدا

پ. ی. د. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی
ڕاوێژکاری پەروەردەیی خانەنشین
ahqarani55@gmail.con

پوختە

لێکۆلینا ب ناڤونیشانێ (بنەمایێن هزری و ئاستێن تەکنیکیێن ڕەخنەیا سرێمەیی د ویژەیێ کوردی دا) ژبۆ ناساندنا ڕەخنەیا سرێمەیی هاتیە تەرخانکرن ، کو ژ ئالیێ تێرم و تێگەهـ و تایبەتمەندییێن وێ ڤە بهێتە ڕۆنڤەکرن. ئەو پتر هەموو جۆرێن دیکە یێن ڕەخنەیی د گۆڤارێن ویژەیی و ڕۆژنامەیێن ڕەوشەنبیریدا دهێتە بەلاڤکرن. بنەتارا وێ ژی ئەوە، کو ل سەر باندۆرا ئەوێ چێژوەرگرتنا هونەری دهێتە ئاڤاکرن، یا ڤەخوەندنا دەقەکا ویژەیی ل سەر دەروونا وەرگری هێلای. وەرگر ژی چ ڕەخنەگرەکێ شارەزا بیت، یان خوەندەڤانەکێ ئاسایی بیت، هەر یەک ژ ئەوان، ل دویڤ ئاستێ زانستی و جۆرێ تێگەهشتنا خوە دەقێ لێکددەتەڤە. د ئەڤێ لێکۆلینێدا بزاڤ هاتیەکرن، کو ئەوێ باندۆرێ ڕۆن بکەتەڤە و ڕەخنەیا سرێمەیی د گەل جۆرێن دیکە یێن ڕەخنەییدا جودا بکەت و بنەمایێن هزری و ئاستێن تەکنیکی و بهایێن ئیستاتیکیێن وێ ژ ئالیێ تیۆری ڤە شرۆڤە بکەت و ل سەر دەقا ڕەخنەییا ب ناڤونیشانێ (بیردانکا نکراندی و.. سورە برینا شەڤا من) بهێتە پراکتیزەکرن.

پەیڤێن سەرەكی:

ڕەخنەیا سریمەیی: النقد الإنطباعي: Impressionistic Criticism

باندۆر: تأثير: Affection

سۆزئامێز: تأثر: Affective

چێژوەرگرتن: التذوق: tasting

گۆپیتكا كارناسیی:نشوة الإنجاز: Peak experience

پێشەكی

١- ناڤونیشانێ لێكۆلینێ: ل ژێر ناڤونیشانێ (بنەمایێن تەكنیكی و ئاستێن كۆزانیاریێن ڕەخنەیا سریمەیی د ویژەیێ كوردیدا) ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، كو ئەڤ لێكۆلینە ژبۆ ناساندنا ئەڤی جۆرێ ڕەخنەیێ و پێگەهێ وێ د ویژەیێ كوردیدا هاتیە تەرخانكرن.

٢- هەستكرن ب ئاریشەیا لێكۆلینێ: د فەرهەنگێن زاراوەیێن ویژەیی یێن كوردیدا، ب دەهان جۆرێن ڕەخنەیان هاتینە دەستنیشانكرن. لێ تەڤلێهەڤبوونەک د ناڤبەرا تێرم و تێگەهـ و ئاست و تایبەتمەندیێن واندا هەیە. ئەو تێكالزبوونا تەكنیكی ـ واتایی ژی، ئاریشەیەكە و پتر هەموویان د ڕەخنەیا سریمەییدا هەست پێ دهێتەكرن.

٣- پرسێن لێكۆلینێ: د ئەڤێ لێكۆلینێدا دێ هەول هێتەدان، كو بەرسڤا ئەڤان پرسیاران بدەتەڤە:

- ئایا هەموو خوەندەڤانێن دەقەكا ویژەیی دكارن ل ژێر باندۆرا چێژوەرگرتنا ڤەخوەندنا وێ دەقێ، تێبینی و بۆچوونێن خوە بنڤیسن و وەكو ڕەخنە بوەشینن؟

- ئایا بنگەهێن هەموو جۆرێن ڕەخنەیان ل پەی پرەنسیپ و ڕێساییێن دەستنیشانکریدا ئاڤادبن، یان ژی هندەک ژ ئەوان ل دویڤ ئازراندن و ورووژاندنێن دەروونییێن ڕەخنەگری دهێنە دارشتن.

٤- ئامانجا لێکۆلینێ: ڕەخنەیا سریمەیی ژ ئالیێ هزری و هونەری ڤە ژ جۆرێن دیکەیێن ڕەخنەیی بهێتە جوداکرن و گۆتارێن ڕەخنەیا سریمەیی ژی ژ ئەوان نڤیسینێن ناگەهنە ئاستێ ڕەخنەیێ بهێنە ژێک ڤاڤێرکرن.

٥- سنۆرێ لێکۆلینێ: لێکۆلین ژ ئالیێ تیۆری ڤە دێ ڕەخنەیا سریمەیی شرۆڤەکەت و ل دویڤ پێدڤیبا بابەتی ژی، دێ هەڤبەندیێن وێ یێن تێکهەلکێش کری دگەل جۆرێن دیکەیێن ڕەخنەیاندا ڕۆنکەتەڤە. ژ ئالیێ کرداری ژی ڤە، دێ ل سەر بابەتەکی هێتە پراکتیزەکرن.

٦- گرنگییا لێکۆلینێ: ڕەخنەیا سریمەیی بەربەلاڤترین جۆرێ ڕەخنەیا پراکتیکییە د ویژەیێ کوردیدا، ب تایبەتی د بیاڤێ هۆزانێدا. سەرەڕای هندێ ژی ب ئەلقەیا سەرەکییا پێکگەهشتنێ د ناڤبەرا تورەڤان و خوەندەڤاناندا دهێتە هەژمارتن، لێ کێم ل سەر هاتیە نڤیسین و وەکو پێدڤی ژی تایبەتمەندی و جوداکارییێن وێ نەهاتینە ڕۆنڤەکرن، لەوما ئەڤ لێکۆلینە بۆ ئەوێ مەبەستێ هاتیە تەرخانکرن.

٧- ناڤەرۆکا لێکۆلینێ: لێکۆلین ژبلی پێشەکی و ئەنجام و لیستەیا ژێدەران، ژ دوو بەشان پێکهاتیە: بەشێ یەکێ دوو تەوەران ب خوە ڤە دگریت. د تەوەرێ یەکێدا بنەمایێن ڕەخنەیا سریمەیی هاتینە شرۆڤەکرن و تێرم و تێگەهێن وێ ژی هاتینە پێناسەکرن. د تەوەرێ دوویێدا، ئاستێن کۆزانیارییێن ڕەخنەیا سریمەیی هاتینە پۆلینکرن. بەشێ دوویێ بۆ لایەنێ پراکتیکی هاتیە تەرخانکرن. ل دویڤ ئەوان زانیارییێن تیۆرییێن د بەشێ یەکێدا هاتینە سەلماندن ل سەر بابەتێ ڕەخنەیی (بیردانکا نکراندی و.. سورە برینا شەڤا من) داهاتیە پراکتیزەکرن.

١- بەشێ یەکێ: چارچویڤێ تیۆریێ لێکۆلینێ

١-١ بنەما و تایبەتمەندیێن ڕەخنەیا سرێمەیی

د فەرهەنگێن تێرمێن وێژەیێن کوردیدا، تێکهەلییەک د ناڤبەرا جۆرێن ڕەخنەییێن(خودی - Autonomous) و (سۆزئامێز - Affective) و (کەسێتی - Subjective)دا هاتیە کرن (لیژنە، ٢٠٠٦، ٥٠ - ٥١). ئەو تێکهەلی ژی ژ ئەوێ باوەڕیێ هاتیە، کو د نێڤ لێکۆلینێن وێژەیێ کوردیدا، هەموو جۆرێن ڕەخنەیان دکەنە دوو کۆمەلە: ((کۆمەڵێکیان بڕوای وایە کە ڕەخنەسازی کارێکی هونەرییە. لە سۆز و کەسایەتی ڕەخنەسازەوە بەرامبەر بە تێکستێکی وێژەیی هەڵدەقوڵێ. کۆمەڵەکەی دی بڕوای بەوە هێناوە کە ڕەخنەسازی زانستێکە، ڕەخنەساز بە هۆی چەند بنەواشە و دەستوورێکەوە ئەنجامی دەدا)) (بەصیر، ١٩٩٠، ١٠٠). هندەک نڤیسەرێن کورد ل بارەی کۆمەلا یەکێ هەمان بۆچوونێن نووسەرێن ئەوروپایی و عەرەب پەسەند دکەن، کو هەموو جۆرێن وێ ب ڕەخنەیا ڕۆژنامەگەری بناڤدکەن؛ چونکە ((ئەو ڕەخنە و سەرنجانە ئەگرێتەوە کە ڕەخنەگر و ڕۆژنامەنووسەکان ئەنووسن و لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانا بڵاوی ئەکەنەوە و جاروباریش وەکو نووسەرانی پێشوو ئەم وتارانە لە بەرگێکدا کۆ ئەکەنەوە و بڵاوی ئەکەنەوە)) (گەردی، ١٩٧٤، ٥١). ئەو شۆپا کۆمەلا یەکێ هەڤبەندی ب ئەڤێ لێکۆلینێ ڤە هەیە، کو ل بارەی(ڕەخنەیا سرێمەیی - Impressionistic Criticism) یە. د ئەڤێ جۆرە ڕەخنەیێدا میتۆدێن زانستی ناهێنە پێڕەوکرن. ژبلی ئەوێ چەندێ ژی، تێکهەلییەکا مژاوی د ناڤبەرا ئەوێ و جۆرێن دیکەدا هاتیەکرن، کێمتر تایبەتمەندیێن وێ لێکداینەڤە و پێکهاتەیێن وێ ژی شرۆڤە نەکرینە. ئەڤەژی دوو هۆکارن، کو ب کەموکوری مایەڤە. هەرچەندە ئەڤ جۆرێ ڕەخنەیێ ((هندی کەڤناریا مرۆڤی دێرینە، د خورسکییا ویدا هەیە. ڕەخنە د یەکەم پەیدابوونا خوەدا سرێمەیی بوویە، ئەو دەنگ یان تەڤگەر یان ڕستە بوویە، کو دەمێ مرۆڤی هۆزان

یان پەخشان بهیستییە دلنیابوونا خوە یا تایبەت یان ـ نەڕازیبوونا خوە پێ دەربڕییە)) (الطاهر، ١٩٨٣، ٤١٥). ب درێژیا مێژوویێ و بەردەوام ئەڤ جۆرە ڕەخنەیە ((هەبوویە و هەتا ڕۆژا ئەڤڕۆژی مایە و هەر دێمینیت، هندی ئەرکێ بەردەوامیا وێژەیی و هونەری د سروشتێ وان یێ خودیدا ئەو بیت، کو ب ڕێیا بهاییێن بابەتی و بهاییێن ئیستاتیکی یێن خوە ڤە باندۆرێ ل سەر خەلکی بکەن)) (مندور، ٢٠٠٩، ١٢٧). د ئەوی ماوەیێ درێژدا، ڕەخنەیا سریمەیی ب چەندین شێوەیان دهاتە پێڕەوکرن. ئەو تێکهەلی ژی یا بەردەوام بوو هەتا ((ل نیڤا دوویێ ژ سەد سالییا نۆزدێ ل ئەوروپایێ وەک ڕێبازەکا ڕەخنەیا وێژەیی هاتە ناسین و ل ناڤەڕاستا سەد سالییا بیستێ ل ژێر چەندین ناڤێن جودا وەک ڕێبازا سریمەیی یان خودی یان چێژی یان هەلچوونی... هاتیە ناسین)) (وغلیسی، ٢٠٠٧، ١٤). ڕەخنەیا سریمەیی ژ جۆرێن دیکە ڤاڕێ بوو. ل ژێر باندۆرا ئەوێ چێژا ژ دەقا وێژەیی دهاتە وەرگرتن ئاڤا دبوو، لێ ئەو بنەمایا جۆرێن دیکە یێن ڕەخنەیا نەئاکادیمی ل سەر ئاڤا دبوون جودابوون، بۆ نموونە: ڕەخنەیا کەسێتی، کو ل سەر بنەمایا ئەوێ ((دەربڕینا ژ تێگەها ستاتیکی و چێژا ڕەخنەگری دکەت)) (عبدالنور، ١٩٧٩، ٢٨٣) دهێتە ئاڤاکرن. یان ژی ڕەخنەیا باوەڕداری، کو ل سەر بنەمایا باوەڕییەکا ئایینی یان ئیدیۆلۆژییەکا سیاسی یان ژی سیستەمەکێ ئابووری ـ جڤاکی دهێتە ئاڤاکرن و ڕەخنەگر پێگیریێ ب ڕێنماییێن ئەوێ باوەڕیێ دکەت و ((ڕەخنەیێ ل هۆزانڤانەکی یان کارەکی دگریت، کو ل سەر ئەوان هزرێن د ئەوی کاریدا هاتین یێ ڕازی نییە))(شمیسا، ١٣٧٨، ١١١). یان ژی ڕەخنەیا ڕاڤەیی، کو بنەمایا وێ یا سەرەکی ((ئەو شرۆڤەکرنەیە یا ڕەخنەگر تێدا هەولددەت کارەکێ هونەری ل ژێر باندۆرا ژینگەهـ و دەروون و ڕەگەز و دەمێ وێدا شیتەل و ڕاڤە بکەت)) (عبدالنور، ١٠٧٩، ٢٨٣). ب ئەڤی شێوەیی

هەر جۆرەکێ ڕەخنەیا نەئەکادیمی ل سەر بنەمایەکێ تایبەت ب خوەڤە دهێتە ئاڤاکرن.

د ویژەیێ کوردی ژیدا، ڕەخنەیا سریمەیی ژ ئالیێ پراکتیکیڤە ب هەرەمەکی دهێتە پیرەوکرن، لێ هێشتا د چارچویڤەیەکێ تیۆریدا نەهاتیە سەلماندن. ئەگەر ڕاستیبا ئەڤێ بۆچوونێ بهێتە پەسەندکرن، ئەڤە ڕاستییەکا دیکە سەرهەلددەت و مفایێ خوەژی بۆ ئەڤێ لێکۆلینێ هەیە، کو ((ڕەخنەسازی لەگەڵ هاتنەکایەوەی ویژە چەکەرە دەکات و هەنگاو بە هەنگاو سەوز دەبێت و لق و پۆپ دەهاوێژێ)) (بەسیر، ٢٠١٥، ١٦٩). ئەڤ بۆچوونە مە نێزیکی ڕاستییەکا دیکە دکەت، کو ڕەخنەسازیا کوردی ب ڕەخنەیا سریمەیی دەستپێکرییە و هەتا نهاژی، ئەڤ جۆرە ب شێوەیەکێ مشە دهێتە بکارئینان.

١-١-١ تێرم

ڕەخنەیا سریمەیی تێرمەکا لێکدایە ژ دوو تێرمێن دیکە پێکهاتیە. هەر یەک ژ ئەوان پێگەهـ و باندۆرا خوە د لێکۆلینێن ویژەیی و فەلسەفی و دەروونناسیێدا هەنە. ئەوا پێوەندی ب ویژەیی ڤە هەیە: "ڕەخنە" وەکو پەیڤەکا فەرهەنگیا کوردی، ب ڕامانا ((پلۆخ و خلوولە و ژبەرێکڤەبرنا تشتەکی دهێت)) (المقدسی، ١٩٨٧، ٩٣). ئەگەر بەری سەد و بیست سالان شارەزایەکێ زمانێ کوردی ئەو پەیڤ هۆسا بکارهینایە و ڕاڤەکریە، ئەڤە بۆچوونا وی پڕ پیستێ خوە بوویە و دگەل پێناسەیا ئەوێ ڕاڤەیێ دگونجیت کو د ژێدەرێن مللەتێن دیکەژیدا بکارهاتیە، وەکو د زمانێ فارسیدا، کو ((پەیڤا "نقد" ئەو ب خوە ب واتایا باشترین ڕێیە کو ب چاڤێ هەلسەنگاندنێ ژ دراڤی بنێڕن)) (زرین کوب، ١٣٦٩هـ، ٥). د زمانێ عەرەبی ژیدا هەمان پەیڤ بۆ هەمان مەبەستێ بکاردهێت و تێکهەلیەکا ئورگانیک ژی دگەل ویژەیێن مللەتێن ڕۆژئاڤاییدا هەیە (هلال،١٩٩٧، ١١). ڕامانا وێ ژی د تێرمەکێدا وردتر بوویە و

ڕێککەفتنەکا گشتی ژی ل سەر هەیە، کو ((زانست و هونەرێکە بۆ ڕوونکردنەوە و سەرنجڕاکێشان، ئەوجا لێکدانەوەی مەبەست و دوابەدوای ئەوەش گەیشتن بە بڕیارێک و دانانی ئامۆژگاری و یاسای بە کەڵک لە هۆنراوە و پەخشاندا)) (بەسیر، ٢٠١٥، ٢٦). نها ژی وەکو تێرمەکێ د وێژەیێ کوردیدا جێگیر بوویە (لیژنە، ٢٠٠٦، ٥٠). ڕەخنەیا وێژەیی ژی ((ئەو هونەرە یان ئەو زانستەیە کو هەڤبەرکرن و شرۆڤەکرنێ بۆ لێکدانەڤە و هەلسەنگاندنا کارێن وێژەیی دکەت)) (Cuddon, 1984, 166). تێرما (سرێمە ـ إنطباع ـImpression) ب واتایا کاردانەڤەیەکێ دهێت، کو ب ڕێیا هەستەوەران ڤە هاتیە وەرگرتن. د ڕامانا خوە یا دەروونی ژیدا ((ئەنجامەکا دەمارییە، د ئەوی حالەتیدا ڕوی‌ددەت کو هندەک دیاردەیان باندۆرا خوە ل سەر زەینا مرۆڤی هەبیت)) (الحجازی، ٢٠١٢، ٦٢). ل ڤێرە یا فەرە، شێوەیێ ئەو ڕویدانا تێدا پەیدا دبیت بهێتە زانین، چونکە ((باندۆرا درست ئەوە، کو قەستا ئەوێ ئاخفتنێ بهێتەکرن یا ڕەخنەگری پێ کاریگەر بوویە یان ژی ماندەل دکەت)) (Daiches,1956, 268) ئەڤە هەڤکێشەیەکا سەرەکییە د درستبوونا ڕەخنەیێدا، کو ل سەر چەڤا باندۆرێ هەڤسەنگ دبیت. کریارا باندۆرێ ژی ئەوە، کو ((مرۆڤ پێ داخبار نابیت، ئەگەر ب ڕێیا ویژدانییا خوەڤە، دگەل برایەکێ خوەیێ مرۆڤێ زیندیێ ڕاستەقینەدا پشکداریێ نەکەت)) (مندور، ٢٠٠٩، ١٢٦). ئەڤە بۆچوونەکا ڕێخوەشکەرە مە دگەهینتە ئەوێ ڕاستیێ، کو ((کریارا سرێمەیی هەڤبەندی ب ڕەخنەیێ ڤە هەیە و د بیاڤێ وێژەیی ژیدا ((ڕێبازەکا خودی ئازادە، ڕەخنەگر ب ڕێیا وێ ڤە هەستێن خوە بەرانبەر دەقەکا وێژەیی بۆ خوەندەڤانی ڤە دگوازیتەڤە... کو د بنەڕەتدا ل سەر چێژوەرگرتنێ هاتبیتە داڕشتن)) (وغلیسی، ٢٠٠٧، ٩). د لێکدانەڤەیا هەردوو تێرمێن سلالدا، تێرما (ڕەخنەیا سرێمەیی) پێکهاتیە، کو ((ڕەخنەیەکا کەسییە و ئەوێ باندۆرێ شرۆڤە دکەت ئەوا بەرهەمێ وێژەیی د دەروونا

شرۆڤەکاریدا بجهدهێلیت)) (عبدالنور، ١٩٧٩، ٢٨٣). ئەڤێ تێرمێ ژی تێگەهەکا دەستنیشانکری هەیە، کو پێکهاتەییێن وێ ل دویڤ کۆمەلە هەڤبەندییێن تایبەت و گشتیدا هاتینە ڕێکخستن.

١-١-٢ تێگەها ڕەخنەیا سرێمەیی

ڕەخنەیا سرێمەیی، ڕەخنەیەکا کارتێکەرە و ((ب ڕێیا دەروونی ڤە کار ل ڕەخنەگری دهێتەکرن، ئەو ژی هەموو پێوەرێن گشتی یێن ڕەخنەیی پشتگوهـ دهاڤێتن و ل دویڤ کارتێکرنا خوە یا خودی و ب شێوازەکێ وێژەیی یێ ڕەوان دەقەکێ لێک ددەتەڤە))(التونجی، ١٩٩٩، ٨٦٥). شێوازێ وێژەیی ژی ئەوە کو ((نڤیسەر شێوازێ خوە د ناڤبەرا کەرستەیا هزری و کەرستەیا هەستیدا تێکهەل دکەت، نابیت ڕەخنەگر، هەر وەسا بۆ نڤیسەری ژی نابیت، کو ژ ئەوان هەردوو کەرستەیان دوو پرەنسیپێن جودا چێ کەن)) (مندور، ١٩٨٨، ٢٣). ل ڤێرە، ئەرکێ ڕەخنەگرێ سرێمەیی ب ڕۆنی دیار دبیت، کو ((هەولددەت ئەوێ باندۆرا بەرهەمێ وێژەیی ل دەروونا وی کری دەربڕیت)) (شمیسا، ١٣٧٨، ٣٣). ئەو دەربڕین ژی ژ شێوازێ ڕەخنەگری دەستپێدکەت و کریارێن دیکە یێن کارێ ڕەخنەیی د دویڤدا دهێن، چونکە ((دەمێ ئەم ڤەدخوینین چەندین تێگەهێن دیکەیێن پێشترێ د زەینا مەدا هەنە، ژبەر زێدەبوونا شارەزاییا مە د کارێن وێژەییدا، ئەم ژی بەردەوام ئەوان تێگەهێن پێشترێ دگۆڕین و ڕاستڤە دکەین. ئەڤە ژی کریارەکا دیالیکتیکییە: بەشدارییەکا هەڤگۆڕکی د ناڤبەرا تیۆری و پراکتیکێدا هەیە))(Wellek, 1980, 39-40). د بەردەوامبوونا ئەوێ هەڤگۆڕکێ ژیدا ((ئەو پێڕابوونێن ڤەخوەندنێ یێن وێژە دورووژینیت: داخوازا ڕۆنڤەکرنا ڕاستەوخۆ ناکەن، بەلکو هزرا خوە د ناڤەرۆکێن ڕامانێن دەربڕینێندا دکەن، بایەخێ ب ئەوی حالەتی ددەن، یێ واتا تێدا پێکدهێت و ئەو چەوانیا ورووژاندن تێدا بدەستڤە دهێت (Culler, 2011, 53). ب ئەڤێ

شێوەیی ژ کریارا ڤەخوەندنێ واتا پێکدهێت و ژ واتایێ ورووژاندن چێدبیت و ژ ورووژاندنێ چێژوەرگرتن بدەستڤە دهێت. د ئەنجاما تێکهەلکرنا چێژوەرگرتنێ دگەل تێگەهێن پێشترێ یێن وەرگریدا دەقەکا نوی ئاڤا دبیت. کەنگی ئەو دەق ب شێوەیەکێ هونەری هاتە داڕشتن، تێگەها ڕەخنەیا سرێمەیی پەیدا دبیت، کو گوزارشتێ ژ ئەوێ کریارێ دکەت یا، کو ((هەلویستێ ڕەخنەگری ژ خودییا وی دەستپێدکەت. پشت ب هەستێن خوە یێن کەسێتی دبەستیت. گوهـ نادەتە ڕێسا و یاسا و شارەزاییێن مێژوویی و جڤاکناسیێ و دەروونناسیێ یان هەر تشتەکێ دیکە، ژبلی ئەوێ باندۆر و سرێمەییا دەق ل سەر ئەوی دهێلیت و ئەوان هەلچوونێن وی دئازرینن)) (الطاهر، ١٩٨٣، ٣٤١). ئەو ئازراندن ژی ل دویڤ ئاستێ وێژەیی بهێتە هەلسەنگاندن و ((ئەگەر وێژەیێ بهادار بیت، دەبیت ل دویڤ شیانێ ئەو بها بهێتە خویاکرن، ئەگەر باشی و خرابی ژی د وێژەییدا هەبوون دەبیت ڕێیەکا بابەتیانەیا پەسەندکری هەبیت کو هەر یەکێ ژ یا دیکە جودا بکەت)) (Daiches,1956, 268-269) ئەو ژێکجوداکرنا باشی و خرابیا د وێژەییدا هەی، بنەما سەرەکییە د ڕەخنەیا سرێمەییدا. د شرۆڤەکرنا ئەوی بنەمایدا، ڕێ خوەش دبیت کو تۆخمێن تێگەها وێ بهێنە دەستنیشانکرن. ئەو دەستنیشانکرن ژی هەڤبەندیێن د ناڤبەرا ئەوان تۆخماندا ڕێک دئێخیت، کو ل سەر ئاستێن تێکووز و جودادا هەڤدوو تەڤاف دکەن. هەر سێ پرۆسەییێن ئازراندن و ژێکجوداکرن و شرۆڤەکرنێ، کو ل سلال هاتینە ڕۆنڤەکرن، ئەوێ چەندێ دگەهینن، کو شیانێن خوە دکارییێن ڕەخنەگری جهێ ڕێساییێن گشتی یێن ڕێبازێن ڕەخنەیێ دگرنەڤە.

١-٢ ئاستێن ڕەخنەیا سرێمەیی

بارێ دەروونی بنەمایەکا سەرەکییە د ڕەخنەیا سرێمەییدا، چونکە ((هەر ڕەخنەیەک ژ کارەکێ وێژەیی بهێتە گرتن وەک پێدڤییەک ب

ڤەخوەندنا ئەوی کاری دەستپێدکەت، ئانکو ئەم ڕووپەلێ جانێ خوە ژ پێشییا وی ڤەدکەینەڤە و ئەوان باندۆر و سرێمەیێن کارێ ویژەیی ل سەر هێلاین وەردگرینەڤە)) (مندور، ٢٠٠٩، ١٢٨). ل دویڤ لێکدانەڤەیا بۆچوونێن لێکۆلەرێن ئەدەبی،ڤەرێژا ڕەخنەیا سرێمەیی د دوو قۆناغاندا دهێتە دەستنیشانکرن، قۆناغا پێش نڤیسینێ کو چێژوەرگرتنە و قۆناغا نڤیسینێ کو دەقێڕەخنەیێ تێدا بەرهەم دهێت (وغلیسی، ٢٠٠٧، ١٠). ئەگەر هویرتر ئەڤی بابەتی لێکبدەینەڤە، ڕەخنەگر کارێخوە د سێ قۆناغاندا ئەنجامددەت: د قۆناغا یەکێدا، ئەوێ باندۆرا بابەتێ ویژەیی ل سەر دەروونا وی هێلای شرۆڤە دکەت. د قۆناغا دوویێ ژێدا، هەموو زانیارییێن خوە یێن گشتی و شارەزابوونا خوە د هووردەکارییێن هونەرێن ویژەییدا، وەکو پاشخانەکا مەعریفی بکاردهینیت. ب ڕامانەکا دیکە، تێبینیێن هونەری یێن کارەکێ ویژەیی باندۆرا خوە ل سەر دەروونا ڕەخنەگری هەیە. ڕەخنەگرژی بهایێن وێ یێن ئیستاتیکی دهەلسەنگینیت. ئەڤە ژی مە نێزیکی ئەوێهەڤکێشەیێ دکەت، کو تێبینیێن هونەری ل سەر دەقا ویژەیی، دبنە پیڤەر بۆ کارێ ڕەخنەگرتنێ. د قۆناغا سێیێدا، ڕەخنەگر ئەوان پیڤەران سەرڕاست دکەت و ب شێنەیی ڕێکدئێخیت و د ڕێکخستنا داوییدا دزانیت، کو ئامانجا خوە یا پێکای و یێ گەهشتیە کوپیتکا کارناسیێ و دلخوەش.

د ئەوان هەر سێ قۆناغاندا، شیان و خوەبەرهەڤکرنا ڕەخنەگری دیاردبن، لێ ئەوا پێوەندی ب پێکهاتەیا دەقا ڕەخنەیا سرێمەیی ڤە هەیە، د پراکتیزەکرنا وێدا، ل سەر سێ ئاستێن پێکڤەگرێدایی دهێتە ئەنجامدان:

١-٢-١ ئاستێ یەکێ: بابەتێ ئەوێ دەقا ویژەییا دکەفتە بەر ڕەخنەگرتنێ

ڕەخنەگر سیما و سالۆخەتێن ئەوێ دەقا ڤەخوەندی ڕۆنڤەدکەت. د ئەوێ ڕۆنڤەکرنێدا، ب ڕێیا دەربڕینێن خوە یێن تەکنیکی ڤە ((ئەوان

ئاشۆپ و دیدگە هـ و سۆزێن کارێ وێژەیی ل سەر وی هێلاین شرۆڤە دکەت)) (شمیسا، ١٣٧٨، ٣٣). د ئەوێ شرۆڤەکرنێدا ڕادەیا شیانێن ورووژاندنا وی وەک بهایەکێ هونەری دهێنە بەرچاڤکرن. د ئەوێ بەرچاڤکرنێ ژیدا، پرەنسیپەکا ڕەخنەیا وێژەیی بدەستڤە دهێت، کو ئەو بابەتێ بۆ ڕەخنەگرتنێ هاتیە هەلبژارتن، دەبیت د ئەوی ئاستیدا بیت، کو هەلچوونێن خوەندەڤانی بورووژێنیت، هەتا ئەوی ڕادەیی کو چێژێ ژ ڤەخوەندنا وی وەربگریت. ل سەر بنەمایێ ئەوێ چێژوەرگرتنێ ژی، تێبینیێن خوە یێن هونەری دابڕێژیت و ((نەرمی و سستوخاڤی د ئەوێ چێژێدا نەبیت کو ڕەخنە بۆ ئەوان ئالاڤێن ژ سریمەیێن خوەدی هاتینە وەرگرتن بزڤڕیتەڤە و ئەو سریمە ژی د خرابترین ڕەوشێن خوەدا بهێنەڤە؛ وەکو ئەوێ گۆتنا دبێژیت: ئەڤێ پارچەیا وێژەیی ئەز هژاندم و خوەشگوزەران کرم)). (Daiches, 1956, 275) ئەڤەژی ئەوێ ڕامانێ ددەت، کو دەما ((ڕەخنەیا سریمەیی تنێ ل سەر چێژوەرگرتنا تاکە کەسی هاتبیتە ئاڤاکرن، ئەڤە دەلیڤەیەکێ ل پێشیا خوەسەپاندن و حەز و دژیەکیێ ڤە دکەتەڤە)) (مندور، ٢٠٠٩، ١٢٩) و دێ بابەتێ وێ ژی، د ئاستەکێ نزمدا بیت. هندەک جاران دگەهتە ئەوی ڕادەیی کو تنێ ئەو تێدگەهیت. ئەڤەژی نابیتە ڕەخنە، بەلکو نڤیسینەکە و د یادەوەریێن ویدا دمینیت. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ، ڕەخنەگر ((ب ڕێیا چێژوەرگرتنا هونەری ڤە، خوە دگەهینتە کویراتییا جوانیا کارێ وێژەیی، تەنانەت خوینگەرمییا پێڕەوکەرێن میتودێ ژی سڤک دکەت، ئەوێن ژ بەر هندەک هۆکارێن بێدەستی خوە تنێ کارێ هونەری شرۆڤە دکەن، ئەو ژی وەسا دبینن کو کاکلا کارێ هونەری د چێژوەرگرتنا وی یا زەینی و سۆزدارییێدایە)) (هلال، ١٩٩٧، ٣١٠). ب ڕامانەکا دیکە، دکارین بێژین، کو ڕەخنەگرێ سریمەیی دکاریت ب چەندین ئالییان ڤە، ئەوی بابەتێ هاتیە هەلبژارتن بهەلسەنگینیت. بۆ هەر هەلویستەکێ لێکدانەڤەیەکا خوە یا هەژی ئەوی ئاستی هەبیت. ئەڤەژی هەڤسەنگییەکێ د ناڤبەرا ئازادییا

خوەدیێ تێکستێ و ئازادییا ڕەخنەگرێ وێ درستدکەت؛ چونکە هەر تێکستەکا ویژەیی داهێنانەکە و هەر داهێنانەک ژی ب ئازادی ژدایک دبیت. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ ژی، دەمێ ل سەر ڕووبەرێ ئەوێ ئازادیێ مەودا یا د ناڤبەرا ڕەخنەگری و هەر خوەندەڤانەکێ دیکەیێ تێکستەکا ویژەییدا نێزیک دبیت، یان ژی هندەک جاران ئەو نێزیکی نامینیت و تەڤلیهەڤدبن. هەر ل سەر ئەڤێ ژێک نێزیکبوونێ، کەسانێن کێم ئەزموون و نەشارەزا دهێنە د نێڤ ئەڤی بوارێ ڕەخنەیێدا و بابەتێن ئاست نزم پێشکێش دکەن (مندور، 2007، 10)و ئەو دبنە بارگرانیەکا هونەری و خالەکا تەکنیکیا ڕەش ل سەر دیرۆکا ئەدەبی تۆماردکەن. ئەڤە ژی مەزنترین خالا لاوازا ئەڤی جۆرێ ڕەخنەیێیە کو زەحمەتە ڕێ ژێ بهێتەگرتن. ب ڕامانەکا دیکە، دکارین بێژین، کو ڕەخنەگرێ سریمەیی بابەتێ خوە ژ پەسن و پێهەلدانێ دویر بگریت و ئالیێن باش و خالێن لاواز ژێک جودا بکەت. ل داویێ هەول بدەت ئەوێ باندۆرێ بۆ خوەندەڤانێ ئاسایی ژی ڤەبگوازیتەڤە.

١-٢-٢ ئاستێ دوویێ: زمانێ هۆزانکی و سەرەدەریکرن دگەل تێرم و تێگەهاندا:

زمانێ ڕەخنەیا سریمەیی پتر ب شێوەیێ ڕاپۆرتریژیێ دهێتە دارشتن ، ب تایبەتی دەما ((زێدەڕوویێ د کارهینانا زمانێ دارشتنا هۆزانکیدا دکەت، ئەوێ جێهناڤێ تاکێ قسەکەر (ئەز) و شێوەیێ (ب فەرتر دزانم) و هەموو شێوازێن دیکەیێن هەلچوونان ب سەردا زال دبن)) (وغلیسی، ٢٠٠٧، ١٤)). ئەو شێوازێن دارشتنێ ژی، ب ڕۆن و زەلالی دهێنە دەربڕین. ئەو دەربڕین ژی زنجیربەندییا هزران ب سەلیقەیەکا ڕەوان پێشچاڤ دکەت. ئەو ڕەوانی ژی د پێکڤەگرێدانا هەر دوو ئالیێن کەلێنێن زمانێ هۆزانکیدا دهێتەکرن. پڕکرنەڤەیا ئەوان کەلێنان باشترین یارمەتیدەرە ڕەخنەگر پێشکێشی خوەندەڤانی دکەت.

ئەڤە ژی پرۆسەیا تێگەهشتنێ سەرڕاست دکەت و مەودایا د ناڤبەرا دانەری و وەرگریدا دەستخوەش و بەرکورت دبیت. بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ ژی، دەمێ زمانێ ڕەخنەیێ نەشێت ئەوان کەلێنان پڕبکەتەڤە، ئەو مەودایا د ناڤبەرا دانەر و خوەندەڤانیدا پتر لێل و مژدار دبیت و ئەو بەرهەم ژ بازنەیێ ڕەخنەیێ دەردکەڤیت.

ژبلی لادانا هۆزانکی و ڤاڕێکرنا واتایێن ڕستەیێن دەقا وێژەیی، ڕەخنەگر جەخت ل سەر ئەوان دەستەواژە و دەربڕینان دکەت؛ یێن د دەقا وێژەییدا هەنە و د هەڤپەیڤینێن ئاساییدا واتادار نینە، لێ د ڕەخنەیا وێژەییدا جهێ خوە هەیە و جەخت ل سەر دهێتەکرن. هەر چەندە ئەو دەستەواژە ((تێکهەلی و مژداری و ماندیبوونێن هزری ژی درست دکەن، لێ ژبەر کو ئەوان شیانا بەرهەمهینانا هەلچوونان هەیە، لەوما ژبۆ مەبەستێن هەلچوون و سۆزان دهێنە پاراستن و دەست ژێ ناهێتە بەردان)) (Richards, 1930, 22). ئەوێ شیانێ ژی باندۆرا خوە ل سەر چەشەیا وەرگری هەیە و ((باندور ب خوەژی ب ڕامانا توندیا هەلچوونەکێ یان ژی لەزگینییا وێ دهێت)) (الحجازی،٢٠١٢، ٨٠). هەلچوون ژی دهێتە پێناسەکرن کو ((حالەتێکی ویژدانی بەهێزی کتوپڕی لەناکاوە و ڕەنگدانەوەی لەسەر کۆئەندامی جەستەیی و دەروونی تاک دەبێت و کۆمەڵێک نیشانە و دیاردە لەتەک خۆیدا دەهێنێ و باری هەڵچوونی مرۆڤی پێ دیاری دەکرێت)) (قەرەچەتانی، ٢٠٠٦، ١١٤). چەندین جۆرێن هەلچوونان هەنە؛ وەکو: شادیبەخش و ئەڤینی و هەڤبەندی و خەمگینی و ترس و تووڕەبوون و ڕەتکرن و بێزلێکرن و... هەمووژی بۆ مرۆڤی پێویستن. ئەوا پێوەندی ب هەلبەستڤانیڤە هەیە، ئەو هەلچوونن یێن د کاردانەڤەیا واندا سەرەداڤێن ڤەهاندنا بەرهەمەکێ وی بەرەڤ ئەنجاما داویێ دبەن. ئەو ئەنجام ژی چ ئەڤینی بیت یان بەرینگاری بیت، خوەشیەکێ بۆ وی چێدکەت و چێژەکا مەزن ژێ وەردگریت. ئەو چێژوەرگرتن ژی بۆ هەر مرۆڤەکی سەرکەفتنەکە.

هەلبەستڤان پتر هەموویان هەست ب نووشا وێ دکەت. د دەروونناسییێدا دبێژنێ((گۆپیتکا کارناسییێ ـ Peak experience کو خەلک وەسا هەست دکەت، یێن هەموو شیانێن خوە بگەڕ دئێخن))(دافیدوف، ١٩٨٣، ٥٢٣). لەوما ژی ئەو ئامانج ب خوەشترین ساتە وەختێن تەمەنی دهێتە هەژمارتن. ئەوا ل ڤێرە مە پێ مەبەست، جۆرێ هەلچوونێن شادیبەخشیێ نە، کو د کەلەکەبوونا واندا سۆز پەیدا دبیت. سۆز ژی ((کۆمەلەکا ڕێکخستییا ئەوان هەلچوونانە یێن هەڤبەندی ب بیرۆکەیا بابەتەکێ دەستنیشان کریڤە هەیە، ڕەفتارێ دورووژینیت و بۆ ئەوان سەنتان ئاراستە دکەت یێن ئەوێ بەرەڤ ڕەوشەکا پێشوازیکرن و دلنیابوونێ یان بەرینگاربوون و هێرشکرنێ ڤە دبەت)) (الحجازی،٢٠١٢، ٢٦٠). هەلچوونان هەڤبەندییەکا ئورگانیکی هەیە و چێژێ ددەنە خوەندەڤانی. ڕەخنەگرژی کار ل سەر ئەوێ کریارێ دکەت، کو ژ یەکەم هەلچوونا هەلبەستڤانی دەستپێکریە و هەتا گەهشتیە ئەوێ چێژا خوەندەڤانی وەرگرتی. ئەڤەژی مە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت، کو دەبیت ڕەخنەگری شیانێن هەلوەشاندنا دەڤا ویژەیی هەبن و بکاریت سەرژنوی داڕێژتەڤە.

١-٢-٣ ئاستێ سێیێ: پێوەندییا ڕەخنەگری ب هەلبەستڤانی و وەرگریڤە

ڕەخنەگرێ سریێمەیێ دەستهەل جەخت ل سەر هەژمارا ئەوان هەستەوەران دکەت، یێن هۆزانڤانی د تێکستا خوەدا بکارهینایین. مفایێ ئەوێ جەختکرن ژی ئەوە، کو خالێن هەڤپشک د ناڤبەرا هۆزانڤانی و وەرگرێ ئاساییدا بهێنە ڤەدیتن. ئەڤەژی هەڤبەندییەکا ئورگانیکە و هەردوو ئالییان ژێک نێزیک دکەت. ((جیاوازییا سەرەکی ژی د ناڤبەرا هۆزانڤان و مرۆڤەکێ ئاساییدا ئەوە، هەر وەکو د ناڤبەرا گەلەک خەلکی ژیدا هەیە، د ئەوێ بیاڤ و هۆرگلی و ئازادییێدایە، کو د شیانا ویدا هەیە

هەڤبەندییێن جودا جودا د ناڤبەرا ئەوان تۆخماندا ببەستیت یێن ئەزموونا وی پێکدهینن)) (Richards, 1930, 181) ئەنجامێ ئەوێ ژێک نێزیکبوونێ ژی ئەوە، کو خوەدیێ دەقێ، هەلچوونەکێ ل نک وەرگری دورووژێنیت وەکو ئەوێ هەلچوونا ئەو تێدا تێپەڕی. ئەو هەستەوەر چ جودا جودا بکاربهێن، یان ژی هندەک جاران ب هەڤڕا د یەک ڕستەدا هاتبن، دەبیت ب وردی بهێنە دەستنیشانکرن. دەستنیشاننەکرنا وان ژ ئالیێ ڕەخنەگری ڤە کێماسییە بۆ بابەتێ ڕەخنەیێ. ڕەخنەگرێ سرێمەیی بابەتێ خوە؛ ژ ئەنجاما ڤەخوەندنا خوە بۆ دەقا وێژەیی بەرهەم دهینیت. ژ ئەوێ ڤەخوەندنێ چێژێ وەردگریت. ڕێژەیا ئەوێ چێژوەرگرتنێ ژی ل دویڤ هەلوەشاندنا بابەتی و دووبارە لێکدانەڤەیا وی دهێتە هەلسەنگاندن. ئەوێ هەلسەنگاندنێ ژی باندۆرا خوە ل سەر خوەندەڤانێ کاربەردا هەیە. ب ڕامانەکا دیکە، دکارین ئاستێ پێوەندییا ڕەخنەگری ب هەلبەستڤانی و وەرگری ڤە. د ئەڤان چار پێنگاڤێن خوارێدا شرۆڤە بکەین و ئەنجاما تەڤلیهەڤبوونا وان ژی دەستنیشان بکەین:

ئا- کارێ ڕەخنەگرێ سرێمەیی وەکو هەر خوەندەڤانەکی ب ڤەخوەندنا تێکستێ دەستپێدکەت. ڤەخوەندن ب خوە ژی پرۆسەیەکا خودییە، لەوما مەبەستا وی ژ ئەوی کاری چێژوەرگرتنە. چێژوەرگرتن ژی د ئاستێ خوەیێ بەرزدا، پێدڤی ب دەروون پاکی و هەست نازکیێ و پاشخانەکا مەعریفی هەیە، ئەڤەژی سێ خەسلەتێن سەرەکی یێن ڕەخنەگرێ سرێمەیینە، لێ مەرج نییە چێژوەرگرتنا خوەندەڤانێ ئاسایی بگەهتە ئەوی ئاستێ بەرز، کو ئەو هەر سێ خەسلەت تێدا هەبن.

ب ـ دەما خوەندەڤانێ ئاسایی شیانێن ڤەخوەندنێ هەبن، لێ ئاستێ وی یێ تێگەهشتنێ تێرا چێژوەرگرتنێ نەکەت. ڕەخنەگرێ سرێمەیی ئەوێ بۆشاییێ پڕ دکەتەڤە. کودێن ئەوێ تێکستێ ڤەدکەتەڤە. ڕۆناکیێ دئێختە سەر ڤانێن تاری. کۆژییێن نەپەن بەرچاڤدکەت... ب ئەوان

کریارێن خوەڤە، یارمەتییا خوەندەڤانی ددەت ژبۆ کو چێژێ ژ ڤەخوەندنا ئەوێ تێکستێ وەربگریت. ئەڤەژی کریارەکا دوو لایەنە، دکارین پوختەیا وان د ئەڤان دوو خالاندا کورت بکەینەڤە:

- خودکاری بنگەهێ مەعریفییێ سەرەکییە د ناڤبەرا ڕەخنەگرێ سرێمەیی و وەرگرێ ئاساییدا، کو ب ڕێیا کریارا ڤەخوەندنێ ڤە درست دبیت.

- ڕەخنەیا سرێمەیی خەلەکا هەڤبەندیێیە د ناڤبەرا تۆرەڤانی و خوەندەڤانیدا و د ئەنجامدا کریارا چێژوەرگرتنێ ب شێوەیەکێ باشتر بەرهەم دهێت.

پ - ڤەخوەندن وەک کارەکێ هەڤپشک د ناڤبەرا ڕەخنەگرێ سرێمەیی و خوەندەڤانی ئاساییدا ژ ئالییەکی ڤە، و چێژوەرگرتن وەک مەبەستا وان یا هەڤگرتی ژ ئالییەکێ دیکەڤە، دوو هۆکارێن ڕێخوەشکەرن، کو هەڤبەندییەکا مەعریفی د ناڤبەرا واندا هەبیت. ب ڕێیا ڕەخنەیا سرێمەیی ڤە ئەو ئاستێ مەعریفی ژ ئالیێ ڕەخنەگری ڤە بۆ خوەندەڤانان دهێتە ڤەگواستن و پالدەرەکا ئەرێنییە، کو ب ڕێیا وێ ڤە چاندا گشتی ژی پێشڤەدچیت.

ج - د ئەنجاما ئەوێ هەڤبەندییا مەعریفی یا د ناڤبەرا دوو جۆرە ڤەخوەندنان و چاوانیا دوو چێژوەرگرتناندا هەیی، خویا دبیت کو ڤەخوەندنا ڕەخنەگری قوولترە ژ یا خوەندەڤانێ ئاسایی و ڕێژەیا چێژوەرگرتنا وی پترە و ئاستێ وی یێ مەعریفی ژی بلندترە، لەوما ئەڤ جوداوازییە وەک زێدە مفاییەکە و ل دویڤ پیڤەرێن ڕاستیێ و ئیستاتیکیێ سەرەدەری دگەلدا دهێتەکرن.

د ئەڤێ هەڤکێشەیا سلالدا، دیار دبیت کو دوو ڤەخوەندنێن هەڤتەریب هەنە. ڤەخوەندنەک ژ ئالیێ خوەندەڤانی ڤە وەکو ڕەخنەگر و ڤەخوەندنەک ژ ئالیێ خوەندەڤانێ ئاسایی ڤە وەکو کاربەر. ئەوا هەردوو ئالیان ژێک نێزیک دکەت کریارا چێژوەرگرتنێیە. ئەو کریار

ژی کو ژ بەهرە و داهینانا تۆرەڤانی درستبوویە و خوە د دەڤا ویژەییدا دبینتەڤە. ئەو دەق ژی، چ هەلبەست بیت یان چیرۆک یان شانۆنامە دبیتە پرا پێکڤەگرێدانێ د ناڤبەرا ڕەخنەگری و خوەندەڤانێ ئاساییدا، کو هەردوو وەرگرن، لێ هەر یەک د ئاستێ خوە یێ مەعریفی یێ جودادا سەرەدەرییێ دگەلدا دکەت. د هەمان دەمدا، دەڤا ڕەخنەیی دبیتە پرا پێکڤەگرێدانێ د ناڤبەرا تۆرەڤانی و خوەندەڤانێ ئاساییدا و هەر یەک ل دویڤ پێگەیێ خوە ژێ سوودمەند دبیت.

٢- پشکا دوویێ: نموونەیەک ژ پراکتیزەکرنا ڕەخنەیا سریمەیی

د پشکا یەکێ یا ئەڤێ لێکۆلینێدا، ژ ئالیێ تیۆری ڤە تێگەهـ و بنەماییێن تەکنیکییێن ڕەخنەیا سریمەیی هاتبوونە شرۆڤەکرن. وا پێویست دکەت، کو ئەو پێزانین ژ ئالیێ پراکتیکی ڤە ل سەر ویژەیێ کوردی بهێنە پراکتیزەکرن. بۆ ئەڤێ مەبەستێ بابەتێ (بیردانکا نکراندی و.. سۆرە برینا شەڤا من) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥١ ـ ٦٨) هاتیە دەستنیشانکرن، کو ڕەخنەگرتنەکە ژ هەلبەستا (سۆرە برینا شەڤا من) یا هەلبەستڤان سەلوا گولی.

ل دەستپێکا بابەتێ خوەدا ڕەخنەگر دبێژیت: ((دەما من ئەڤ هەلبەست و تێکستە خوەندین و من هەولدای خویندنێن خۆ ژێرا بکەم، بەریا نڤیسینێ من تا ڕاددەیەک باش چێژەک ژێ وەرگرتییە و بۆ دەمەکی دگەل پەیڤ و ڕستە و بیرۆکە و وێنە و کەسانێن وان ژیامە و ئەڤ هۆکارە بووینە ئەگەرا پالدانا من کو تێکستەک دی ل سەر ئاڤا بکەم)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ١٢). ئەڤەژی پێنگاڤا بەری نڤیسینێیە، کو ڕەخنەگری هۆکارێ هەلبژارتنا ئەڤی بابەتی دەستنیشانکریە و ڕێبازا کارێ خوەژی خویا کریە. ئەو خویاکرن ژی ڕێخوەشکەرەکە، کو دێ ل دویڤ شۆپا ڕەخنەیا سریمەیی چیتن. ئەوی چێژ ژ ڤەخوەندنا دەڤا

وێژەیی وەرگرتیە. ئەو چێژوەرگرتن ژی دەستپێکا هەموو ڕەخنەیێن وێژەیییە، لێ بۆ ڕەخنەیا سریمەیی دەستپێک و بنەمایە. ئەو بنەما ڕووبەرەکێ فرەوان فەراهەم دکەت، ژبۆ کو بابەتێ ڕەخنەگرتنێ د بازنەیەکێ فراوانتر ژ دەقا وێژەیی ل سەر بهێتە ئاڤاکرن. کارکرن د ئەوی بازنەیێ فرەواندا، ئازادییەکا بێ سنۆر ددەتە ڕەخنەگری. د ئەوێ ئازادیێ ژیدا خالێن ڕێکسازی هەنە. هەڤسەنگیکرنا ئەوان خالان ئەزموونا ڕەخنەگری بەرچاڤ دکەت، کو د چ ئاستدا تێبینیێن ڕەخنەیی و بهایێن ئیستاتیکی هەڤبەرکرینە. ڕێژەیا ڤێکئێخستنا وان بۆ بەرهەمهینانا چێژوەرگرتنێ زێدەکرییە. ئارمانج ژ ئەوێ هەڤسەنگیکرنێ ژی ئەوە، کو خوەندەڤانێ ئاسایی وەک کاربەر باشتر ژ دەقا وێژەیی تێبگەهیت و خوەشتر چێژێ ژێ وەربگریت. هەلبەستڤان ژی وەک دانەرێ دەقا وێژەیی ئەزموونا خوە پێ دەولەمەندتر بکەت. ڕەخنەگری ئەو هەردوو ئارمانج ب ڕاشکاوی بەلی کرینە. هەلویستا هەلبەستڤانێ بۆ وەرگری وەها خویا دکەت، کو: ((مەبەستا وێ ئەوە کو پتر خویندەڤانی یان وەرگری بێخیتە هوندری ڕویدانێ یان کو د مێشکی ویدا وێنەی دروست بکەت، یان ژی ل کەرەستێ هان بکەت کو ببنە دیمەنەکێ بینراو هەست پێ کری، ڕستە ل دویڤ رستێ، مە بەرەڤ لووتکێ ڤە دبەت...))(دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٥-٦٦)). ژ بۆ هەلبەستڤانێ ژی ڕۆنڤەکرییە، کو ((د ئەڤێ هەلبەستێدا نەشیایە ب ئازادانە دەربڕینێ ژ دید و نەڕینێن خۆ بکەت وەکو ژن، ل دەمێ ڕویدانێدا ئەو کچەک سنێلە بوویە، لێ نزانین دەنگڤەدانا ڤێ ڕویدانێ ل سەر ناخێ وێ چ بوویە))(دارتاش، ٢٠٠٩، ٦١). ئەڤەژی هێڤێنێ ئەنجاما هەردوو کریارێن چێژوەرگرتن و شرۆڤەکرنا دەقێ بوویە، کو ڕەخنەگر گەهشتیێ. ل دویڤ ئەڤان دویڤچوونێن هەلسەنگاندنێ، ڕەخنەگر شیایە هەر سێ قۆناخێن ڕەخنەیا سریمەیی ببڕیت، کو چێژوەرگرتنە ژ ڤەخوەندنا دەقێ و پشتبەستنە ب پاشخانا خوەیا ڕەوشەنبیری و ل داویێ گەهشتیە

کوپیتکا کارناسییێ. د ئەوان قۆناخاندا، خوە ژ دەربڕینێن سەرڤەیی ڕزگار کریە. د قوولا یا ڤەڕێژا دەقێدا شۆربوویەڤە و ل سەر هەر سێ ئاستێن رەخنەیا سریمەیی تێبینیێن خوە هەبووینە. ئەو تێبینی ژی، بێ کێماسی نەبووینە. ژ چەندین ئالییان ڤە ڕەخنەیێ هەلدگرن، لەوما هەول هاتیەدان کو د ئەڤێ لێکۆلینێدا، ئەو دەقا ڕەخنەیی ل سەر هەر سێ ئاستێن رەخنەیا سریمەیی بهێتە هەلسەنگاندن:

٢-١ ئاستی بابەتێ هەلبەستێ

کرۆکا بابەتێ هەلبەستێ ل دویڤ بیردانکەکێ دزڤڕیت، کو د شەڤەکا پاهیزیدا چ ل سەر هاتیە تۆمارکرن. هەرچەندە بیردانکی و شەڤێ هەڤبەندی ب زەمەنی ڤە هەیە و زەمەن د وێژەییدا ژ شوینێ گرنگترە، لێ ڕەخنەگری بایەخ ب ئەوان هەردوویان نەدایە، پتر ل سەر وردەکارییێن شوین و جهان ڕاوەستایە. ئەو بایەخپێنەدانە ژی بوویە ئەگەرێ ئەوێ چەندێ، کو دویرکەفتنەک د ناڤبەرا ناڤونیشانێ بابەتی و ناڤەرۆکا ویدا هەبیت. د ئەوێ دویراتیێدا جوداوازی د ناڤبەرا زەمەنێ هەلبەستێ و زەمەنێ ئاساییدا نەهاتیەکرن، بەلکو د زنجیربەندییەکا لۆژیکیدا سیما و سالۆخەتێن بڕگە و جمگەیێن هەلبەستێ ل دویڤ سریمەیێن خوە ڕۆنڤەکرینە، ڕامانێن وێنەیێن وانێن هونەری ژی شرۆڤەکرینە. هەولدایە ل دویڤ ئەوان سریمەیان، خوەندەڤان زەلالتر ژ مژارا ئەوێ هەلبەستێ تێبگەهیت. د ئەوێ تێگەهشتنا نویدا، شیانێن وروژاندنا هەلچوونێن وی پتر ببن. د ئەڤێ هەلوەشاندنەڤەیا دەقا هەلبەستێ و سەرژنوی ئاڤاکرنەڤەیا دەقەکا ڕەخنەییدا، هەردوو دەق هەڤتەریب ب هەڤڕا دچن و تێگەهشتنەکا نوی ژێ پەیدا بوویە. ل ڤێرە یا فەرە، ئەوان پێنگاڤێن ڕەخنەگری بۆ ئەڤێ مەبەستێ هاڤێتین بهێنە زانین و چەوانییا ڕۆنڤەکرنا ئەوان بڕگە و جمگەیان بهێتە لێکدانەڤە و ئاستێن وان یێن تەکنیکی ژی بهێنە دەستنیشانکرن:

ئا ـ هەلبەست ل بارەی ڕویدانەکێیە، کو د بیردانکا هەلبەستڤانیدا مایە. دڤێت وەکو پەیامەکێ بگەهینیت، لێ ب شێوەیەکێ چیرۆکی ڤەناگێڕیت. ڕەخنەگر ئەوی شێوازێ جهێ ڤەگێڕانێ گرتی ئاشکرا دکەت، کو ((ئەرکەک پڕ قورسە هەلبەستڤان دەڤا خۆ لسەر ڤەگێڕانێ ئاڤابکەت یانکو ڕویدانێ ڤەگێڕیت، لێ نە ب زمانێ سادەیێ ڤەگێڕانێ بەلکو ب زمانەک هەلبەستکی وێ ئەزموونێ و وان بوویەر و ڕویدانا ب ڕستەیێن هەلبەستکی تێندار بکەت)) (دارتاش، ۲۰۰۹، ۵۷). ئەڤەژی یەکە ژ تەکنیکێن ڤەگێڕانێ. ب بێ شرۆڤەکرنا ڕەخنەگری کارەکێ دەستخوەش نەبوو، وەرگرێ ئاسایی ئەوی جۆرێ ڤەگێڕانێ تێبگەهیت.

ب ـ زمانێ ڤەگێڕانێ ژی ب شێوەیەکێ هەلبەستکی هاتیە داڕشتن، کو جیاوازە ب ئەوی جۆرێ ئاخفتنا ئاسایی یا خەلک ڕۆژانە بکاردهینیت. ب ئەوی شێوازێ تێکئالزی سەروبەرێ جهێ ڕویدانێ وەسف دکەت، کو ((ب ئاوایەکێ ستێتیکی دیمەنەک مەترسیدار مینا گرتەیەکا سینەمایی یا تژی ژ سەهم و سافێ و ئاماژەیان نیشا ددەت و ب یاریەکا زمانەڤانی دیزاینەکا هونەری بەرجەستە دکەت. کۆلانێن گوندی وەها دهێنە بەرچاڤان کو کەسەک تێدا نییە و کۆلان ب خوە یا چاڤەڕێی ڕویدانەک مەترسیدارە)) (دارتاش، ۲۰۰۹، ۵۷-۵۸). ڕەخنەگری هەولدایە پێکهاتەیێن ئەوی دیمەنێ ئالۆز ژێک جودا بکەت، ژبۆ کو بەرچاڤکرنا پشک و پارچەیێن وی بۆ دیتن و تێگەهشتنێ باشتر بهێنە وەرگرتن. پشتی تێگەهشتنا ئەوان پشکان، ڕەخنەگر ئەوان لێکددەتەڤە و گشتگیرییا ئەوی دیمەنی دئێختە بەرچاڤێن وەرگری.

پ ـ ژبۆ شرۆڤەکرنا ڤەگێڕانا زمانێ هەلبەستکیێ، ڕەخنەگر پشت ب ڕێسایێن سینتاکسی دبەستیت. ئەو ژی هەڤبەندیێن هێمایێن زمانی ڕێکدئێخن. لێکدانەڤەیا پەیڤان دبیتە بنەمایا درستبوونا واتایێ د ڕستەییدا، ئانکو جهێ پەیڤێ د ڕستەییدا واتایا وێ دەستنیشان دکەت، نەک واتایا وێ یا فەرهەنگی. ڕەخنەگر ژی یارمەتیا خوەندەڤانی ددەت،

كو واتايا ئەوان پەيڤان ل دويڤ سەليقەيا ڕستەيێ بۆ ڕاڤە بكەت ((د هەلبەستێدا، ڕامان د پەيڤێدا نينە بەلكو د چەوانيا بكارئينانا ڕستەيێدايە)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥٨). ڕەخنەگر چەندين جاران ئەڤێ بۆچوونێ دووبارە دكەتەڤە بێى كو ئاماژەيێ ب(تيۆرا واتايا ناوەندى - Core Meaning Theory) بدەت. ئەڤەژى تيۆرەكا زمانەڤانييە و جەخت ل سەر ئەوێ ڕاستيێ دكەت، كو هەر پەيڤەكا زمانى واتايەكا ناوەندى و چەندين واتايێن ديكە يێن لاوەكى هەنە و ل دويڤ دويرى و نێزيكيا وان ژ واتايا ناوەندى دهێنە ڕيزبەندكرن و د جهێ مەبەستدا دهێنە بكارهينان. هەر چەندە ئەو هەردوو ڕستەيێن وەكو نموونە ئيناين، ژ ئەوان:

((ژ لەرزا لحيڤا من درەڤى

ئو تم من دكێشا))

ب درستى ڕێساييێن سينتاكسى ل سەر ئەڤێ ڕستەيێ جێبجێ نابن، بەلكو ئەڤە دەرچوونە ژ ڕێساييێن لۆژيكيێن زمانى و گۆڕانكارى د بنياتێ هونەريێ هەلبەستێدا هاتيەكرن. هەڤبەركرنا ئەڤان هەردوو حالەتان هەڤكێشەيەكا ئالۆزە و ب ئاسانى ژێک ناهێنە ڤاڤێركرن، لەوما ڕەخنەگرى هەولدايە بۆ خوەندەڤانى ئاسان بكەت و ب ئەڤى كارێ خوە يێ تەكنيكى ڤە، بەرچاڤرۆنييەكا دايێ.

ج - د ڤەگێڕانا سەپێهاتييا ئەوێ كارەساتا د بيردانكا هەلبەستڤانێدا مايى، جۆرەكێ ڕەخنەيێ ژى تێدايە، كو ژ زەلامى هاتيە گرتن. ل دويڤ داب و نەريتێن كوردەواريێ، زەلامى ل دەرڤەى مالێ دوو ئەركێن سەرەكى هەنە: نان پەيداكرن و بەرەڤانى، ئانكو ژيان و پاراستن. ڕەخنەگر ئەو واتايا د نێڤ ئەڤێ ڕستەيا هەلبەستێدا بۆ خوەندەڤانى ئاشكرا دكەت: ((ل ڤێرێ هەلبەستڤان گولى ب ديدەكا ڕەخنەگرانە تەماشاى تێكست و پێكهاتا جڤاكێ كوردى دكەت و ب ئاوايەک ڤەشارتى و هونەرى ڕەخنەيا خوە پراكتيزە دكەت وەكە ژن ڕەخنەيێ ژ

زەلامی دگریت و ژ پیرۆزترین نرخ و بهایێن وی ددەت (مێرانی) دەمێ زەلام حاشایێ ژ مێرانییا خوە دکەت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٢-٦٣). د ئەڤێ ڕەخنەگرتنێدا، دەرگەهـ ڤەکری دمینن و گریمانە ژی بەردەوام دبن، چونکە وەکو دیار ڕەخنەگرتن نە ژبۆ ملکەچییێیە، بەلکو بۆ ئەوان کاودانانە یێن سەروبەرەکێ هۆسا بەرهەم ئینای، کو زەلام نەشیاینە گوندی بپارێزن، هەر وەکو ئەڤە ئەنجاما هۆکارەکێ پێشترێیە:

ژ دەنگێ هۆڤێن دو پێ..

زەلام ژ مێرانیا خوە حاشا دبوون،

دایکا برینێت گوندی همبێز دکرن؟ (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٢)

ڕەخنەگری هەمان بۆچوونێن هەلبەستڤانی هەنە، کو ژ ئەگەرا بێ هەلویستی و ملکەچییا زەلامی شیرازا ژیانا گوندی تێکچوویە و هەڤکێشەیا ماف و ئەرکان ژی لاسەنگ بوویە. ئەو ڤالاتییا زەلامی درستکری ژن دشێت پڕ بکەتەڤە. خالا گرنگ کو ڕەخنەگری دڤێت ژ ئەوێ شاخڕەنیێ زێدە بکەت ئەوە: ژنێ هێزەکا ڤەشارتییا مەزن هەیە و ژبەر ئەوێ سەنسۆرا ل سەر هاتیە سەپاندن نکارییە بکاربهینیت، لێ دەما ئەو ژێردەستی نەمای و هێزا ژنێ ئازاد بووی، ئەوا زەلامی نەشیای بکەت ئەوێ ب دلسۆزی ئەنجامدایە. د ئەڤێ هەڤبەندییا د ناڤبەرا ژنێ و زەلامیدا، دوو لایەنێن دەرڤەی ئەڤێ هەڤکێشەیێ هەنە. ئەو ژی لایەنێ سایکلۆژییا خەلکی و لایەنێ ڕێکخستنا جڤاکێیە، کو پیڤەرێن وان ل ژێر سترێسا داگیرکرنێ تێکچووینە. زەلام ژی بەشەکە ژ ئەوێ سیستەما بەرێکڤەچوویی. ڕەخنەگری ئەو لایەنێ گرنگ پشتگوهـ ئاڤێتیە، لەوما هۆکارێن سەرەکی نەهاتینە دیارکرن و ئەنجامێن ئەوێ شاخڕەنیێ ژی ب نهێنی ماینەڤە.

چ - چەڤێ هەڤسەنگییا ململانێ د ڕویدانێن ئەڤێ کارەساتێدا ئاشتییە، کو ڕەخنەگری ب ڕێیا شرۆڤەکرنا زمانی و هەڤبەرکرنا هەڤدژان ڤەدیتییە و د دووالیزمەکێدا بۆ خوەندەڤانان ڕۆن دکەتەڤە.

بنیاتێ هونەریێ هەلبەستێ ب هەڤدژێن د نیڤ وێنەیێن وێدا ب هێز دکەڤیت وەکو: پارادۆکس و ئایرۆنی و سارکازم و ... ڕەخنەگر شیایە د ڤەخوەندنا نیڤ دێڕێن هەلبەستێدا، چەند دووالیزمان دەرببینیت و هەردوو لایەنێن وێ لێکدەتەڤە و ڕاڤە بکەت. بۆ نموونە: ڕۆلێ تێکستێن پیرۆز د ململانێ یا جڤاکی و بەڕەڤانییا نیشتیمانیدا دیاردکەت، کو ژن بۆ خوەپاراستن و زەلام بۆ توندو تیژیێ بکاردهینن.

د ـ ڕەخنەگر د ڤەخوەندنا خوەیا داوییێدا، دوو خالێن سەرەکی دەستنیشان دکەت، کو بابەتێ هەلبەستێ ل سەر هاتیە ئاڤاکرن. د هەمان دەمدا، ئەو دوو خال دوو هۆکارژی بووینە، کو هەلبەستڤانێ ئەنجامێن بابەتێ خوە تێدا کورت کرینەڤە:

- یەکەم، هەلبەست ل سەر هەلچوونێن دەستەجەمعییا خەلکێ گوندی ئاڤا نەبوویە، بەلکو ژێدەرا هەلچوونا بابەتێ ئەڤێ دەقێ، وەکو ڕەخنەگر دبێژیت: ((دەربڕینەک ستاتیکییە ب یاریەک زمانەڤانی ژ ناخێ تاکە کەسێ داهێنەر تێتە (هاتیە) ئەفراندن)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٧). ئەڤەژی بەلگەیەکا دیکەیە، کو هەلبەست ل ژێر باندۆرا هەلچوونەکا خودی ژدایکبوویە و ڕەخنەگری ژی ل ژێر باندۆرا ئەوێ چێژا ژ ڤەخوەندنا دەقا هەلبەستێ وەرگرتی، بابەتێ خوە ل سەر ئاڤاکریە.

- دووەم، بابەتێ هەلبەستێ کاردانەڤەیەکا ڕاستەخوەیە بەرانبەر کریارەکا بسەرداگرتنا گوندەکی. ئەو بسەرداگرتن ب ترسێ دەستپێکریە و ب چولکرنا وی ب داوی هاتیە. د ناڤبەرا هەردوویاندا گەلەک ڕویدانێن دلتەزین چێبووینە. ئەوێ ستەم و زۆریێ دوو ڕوویێن وێ هەنە. ئەوێ یەکێ ڕاستییا ڕویدانێیە وەکو د کەتواریدا هەی. ڕوویێ دوویێ ژی ئەوە یێ هەلبەستڤانێ چێکری، کو ڕاستڤەکرنا ڕویدانانە ب شێوەیەکی هونەری، داکو ئەو لاڕێبرنا هاتیەکرن جارەکا دیکە بزڤڕیتەڤە سەر سەنتا خوە یا سروشتی و دگەل پێڤەژۆیا مرۆڤایەتییێدا بگونجێت.

د ئەوان هەر شەش خالێن سلالدا، بابەتێ هەلبەستێ بۆ خوەندەڤانێ ئاسایی هاتیە ڕۆنڤەکرن. ئەڤەژی حالەتەکێ سروشتییە د ڕەخنەیا سرێمەییدا؛ چونکە ل دویڤ ڕادەیا چێژوەرگرتنێ ژ بابەتی، تێبینی ل سەر دهێنە دەربڕین. لێ گەلەک مژارێن دیکەیێن نەپەن د نێڤ دەقێدا هەبوون و پەردە ل سەر نەهاتیە هەلدان. بۆ نموونە، ل دویڤ تایتلێ هەلبەستێ (سورە برینا شەڤا من) بابەتێ وێ دوو لایەنێن سەرەکی هەنە: لایەنێ یەکێ (سۆرە برین)ـە، لایەنێ دوویێ ژی (شەڤا من)ـە. ڕەخنەگری هەموو تێبینیێن خوە ل سەر لایەنێ یەکێ دەربڕینە و گەلەک کێمتر نهێنیێن لایەنێ دوویێ بەلی کرینە. هەر چەندە گرێیێن ئەوێ کارەساتێ هەڤبەندی ب جیهانا تارستانێ ڤە هەنە، کو جەڤەنگا وێ شەڤە. خالا سەرەکی ژی د نێڤبەرا هەردوویاندا ئەو بوویە، کو پەلاماردەران سەرەدەری دگەل تاوانێن خوە د تاراتییا شەڤێدا کرینە، لێ هەلبەستڤانێ سەرەدەری دگەل چارەسەرییێن ئەوان شاشییان د ڕۆناهییا ڕۆژێدا خستینەڕوو. د ئەنجامدا ململانێیەکا توند د نێڤبەرا هێزا تاریێ و هێزا ڕۆناهیێدا هەبوویە. هەلبەستڤانێ ئەو شاخڕەنی د ژانەکا ئازاربەخشا بەردەوامدا ب ڤەکری هێلایەڤە. ڕەخنەگری ژی هەولنەدایە ئەوێ شاخڕەنیێ د ڕێبازەکا هەڤتەریبدا هەردوو ئالییان هەڤبەری یەکدوو بکەت و ئەنجامێ ئەوێ ململانێ د هەلویستەکێ نەریتگەرایی د نێڤبەرا سەرکەفتن و داشکەستنێدا ب داوی بهینیت،

٢–٢ ئاستێ زمانێ هۆزانکی و سەرەدەریکرن دگەل تێرم و تێگەهان

د ڕەخنەیا سرێمەییدا ئازادییەکا ڕەها ب ڕەخنەگری دهێتە دان، کو رووبەرەکێ فرەوان بۆ داڕشتنا زمانی تەرخان بکەت. د ئەوێ تەرخانکردنێدا، جەخت ل سەر ئەوان دەستەواژە و دەربڕینان دهێتەکرن، کو د زمانێ ئاساییێ ڕۆژانەدا بکارناهێن. یان ژی ڕامانا خوە

یا ڕۆن و زەلال نییە. ڕەخنەگرێ ئەڤی بابەتی ئازادییا خوە بکارهینایە و پابەندنەبوویە ب چو پرەنسیپانڤە، بەلکو ل سەر هندەک ئەوان پەیڤ و دەستەواژەیان ڕانەوەستایە و ڕامانا سینتاکسییا وان ژی دیارنەکرییە و پاشی ئەو واتایا لادانا زمانێ هەلبەستێ درستکری شرۆڤە نەکرییە. هەر ئەوێ ئازادییا ڕەخنەیا سریمەیی ڕێ ب ڕەخنەگری دایە، کو هندەک جاران بەرسڤێن پرسیارێن وەرگری/ خوەندەڤانی نەدەتەڤە، بەلکو چەندین پرسیارێن نوی ژی بۆ درستکرینە، بۆ نموونە:

ئا ـ ئەو پەیڤێن هەڤبەندی ب کەلتۆرێ دێرین و میسۆلۆژیا و تێرمێن هونەرێ ویژەیی ڤە هەنە وەکو: ئاشیپک، نوت و نەهـ بەرخشینک، فاتما نەبیا، گەودە، کنفێ ئەیوب، چوار چرا، ئەروتیک... یا فەر بوو پێگە و ڕۆلێ ئەڤان پەیڤ و دەستەواژەیان د ڕستەیێن هەلبەستێدا هاتبانە دیارکرن، ب تایبەتی ئەرکێ وانێ لیکسیکۆلۆژی، کو بۆ چ مەبەست هاتینە مەزراندن، چونکە مەزراندنا هێما و نیشان و جەڤەنگێن کەلەپوورێ دێرین، ڕامانێن قوول و هەمەجۆر هەلدگرن. جوینەک ژ ئەوان لۆکالینە، جوینەکا دیکە ژی مۆرکەکێ جیهانی و هندەک جاران گەردوونی پێڤە دیارە. ئەو جەڤەنگ بیاڤەکێ یەکجار فرەوان بۆ هەلبەستێ درستدکەن، دەما ئەو نیشانگەهـ د دەقا ڕەخنەییدا نەهێنە دەستنیشانکرن، ئەگەرا ژ هەموویان نێزیکتر ئەوە، کو خوەندەڤانێ ئاسایی د ئەوێ پاناڤا بەریندا بەرزە ببیت. بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ ژی درستە، کو وەرگر بزانیت، کانێ بۆچی و چەوا هەلبەستڤانێ (سەلوا گولی) ئەو پەیڤ و دەستەواژە د دەقا خوەدا مەزراندینە؟ ئەڤە بەری ببنە پرسیار، پێدڤی بوو بەرسڤێن وان د شرۆڤەکرنا دەقا ڕەخنەیێدا جهێ خوە گرتبایە.

ب ـ هندەک پەیڤ و دەستەواژە د دەقا ڕەخنەیێدا هاتینە، کو ژ ئالیێ زانستیڤە باوەڕپێکری نینە. دوودلیەکێ بۆ خوەندەڤانی چێدکەن، ئەگەر هندەک ژ ئەوان د دەقا هەلبەستەکێدا بهێنە دیتن، چێدبیت ژ

ئالیێ لادانا زمانێ هۆزانێ و واتا یا خوە یا قوول ڤە بهێنە پەسەندکرن، لێ کارەک ئاسان نییە د دەقا ڕەخنەیێدا بهێنە بکارهینان. ل ڤێرە هندەک ژ ئەوان وەک نموونە دێ هێنە بەرچاڤکرن:

- ((پەتایەک دەروونی)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥٦)، نەخوەشیا دەروونی، گرێیا دەروونی هەنە. ئەڤە دوو دەستەواژەیێن بەرنیاسن، لێ گەلەک زەحمەتە خوەندەڤانێ ئاسایی تێبگەهیت، کو پەتایا دەروونی چییە؟ ژێڤەگرتنا وێ چەوانە و ئەگەر هەبیت، ڕێکارێن خوەپاراستنێ چنە؟

- د ڕستەیا ((هەستەک سۆزداری هەیە ل جەم وان)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦١)، هەستەک سۆزداری دەستەواژەیەکا نامۆیە ل نک خوەندەڤانان. تەنانەت ئەوێن هندەک زانیارییێن دەروونناسیێ ژی هەبن، ب ساناهی ناگەهتە ئەنجامەکا ڕۆن و بەرنیاسکری، ب تایبەتی کو هەستکرن ب هەر سێ جۆرێن خوە ڤە قۆناغا یەکێیە و ل دویڤدا قۆناغێن چاڤتێبڕین و ئاگەهبوون و هەتا دگەهتە درکپێکرن و زانینێ... سۆزداری ژی ژ کەلەکەبوونا هەلچوونان درست دبیت. ئەڤە ژی ڕێیەکا دوور و درێژە خوەندەڤان تێدا تێپەڕ دبیت. زۆر زەحمەتە بگەهتە ئەنجامەکا نێزیک ڕاستیێ ژی.

- د ڕستەیا ((تەماشەی تێکست و پێکهاتا جڤاکی کوردی دکەت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٢)، پێکهاتا جڤاکی دەستەواژەیەکا ڕۆن و بەرنیاسە، لێ تێکستا جڤاکێ چییە و ژ چ پێکدهێت؟ ئەو خوەندەڤانێ هندەک زانیارییێن جڤاکناسیێ ژی هەبن، تشتەکێ ئاسان نییە ڕێیەکێ بدۆزتەڤە و د ئەنجاما لێکدانەڤەیا هەردوویاندا واتایەکا ڕۆن و زەلال تێبگەهیت.

- د ڕستەیا ((بەلکو پتر د گەردوون و چارچویڤێ کۆمێ دا دژیت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦١). گەردوون بۆشایا ئاسمانییە ب هەموو ستێر و حەسارێن خوەڤە، ژ ئەوان ژی ئەردێ ئەم ل سەر دژین. چەوا گەردوون و چارچویڤێ کۆمێ پێکڤە هاتن و چەوا واتایا ئەوێ جەمیانێ

بهێتە لێکدان. شوینا کو یارمەتییا خوەندەڤانی بهێتەدان، لەوانەیە مێشکێ وی پتر ماندی بکەت.

پ ـ چێکرن و داتراشینا پەیڤان تشتەکێ ئاسایییە، لێ دەبیت ل دویڤ یاسا و ڕێسایێن زمانی بیت، ژبۆ کو ڕێککەفتن ل سەر هەبیت. دەستەواژە د دەقا ڕەخنەیێدا هاتینە، کو زەحمەتە خوەندەڤان د فەرهەنگێن زمانێ کوردیدا پەیدا بکەت، وەکو: ڤەگرێدان، ئەڤە پەیڤەکا ئاوێتەیە ژ سێ مۆرفیمان پێکهاتیە (ڤە + گرێ + دان)، لێ هەر ب واتایا گرێدان بکارهاتیە، چونکە مۆرفیما (ڤە) چو ئەرکێن وێ نەبووینە. د دیالیکتا کورمانجییا باکووردا، دەمێ (ڤە) وەک پێشگر دچیتە سەر چاوگەکی/ کارەکی واتایا وێ دگۆڕیت و پەیڤەکا نوی درست دبیت، وەک:/ کرن ـ ڤەکرن/ خوەندن ـ ڤەخوەندن/ خوارن ـ ڤەخوارن... لێ دەما ڕەخنەگری پەیڤا ڤەگرێدان چەند جاران بکارهینای (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦١، ٦٢، ٦٣، ٦٧)، نە واتایا پەیڤێ گوهەرتییە و نە ڕێسایێن زمانێ کوردی ل سەر جێبجێ دبن. ئەڤەژی مژداری و سەرشێواندنەکێ بۆ خوەندەڤانێ ئاسایی درست دکەت. هەر وەسا ل بارەی ڕستەیا ((د وەلاتەکێ پێشکەفتی و باژێرەکێ مودێرندا ژیانێ دبەتە سەر)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٠)، دەستەواژەیا (ژیانێ دبەتە سەر) تەمومژاوییە، چونکە بۆ ڕابردوویا بەردەوام دهێتە گۆتن. بۆ دەمێ نها ژی کورد دبێژن (دژیت). ژ (سەربرن) ێ، سەربۆر و سەرپێهاتی چێ بووینە. ناهێتە گۆتن بۆرسەر یان پێهاتی سەر....

ج ـ دەستەواژە هەبوویە بەروڤاژی واتایا وێ بکارهاتییە وەک: ((بەرسڤەک نەرم و ئارام بوویە و ئەڤ ساخلەتە ب درێژاهییا هەلبەستێ ساخلەتەک بەرچاڤە...)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٦)، ساخلەت ب واتایا بێزار و نەڕەحەتیێ دهێت. ئەگەر بەرسڤ یا نەرم و ئارام بیت؟ بۆچی دێ بیتە ژێدەرا بێزاریێ، دیارە مەبەستا ڕەخنەگری خەسلەت بوویە. ئەڤە ژی کێشەیەکە د دانانا فەرهەنگێن زمانێ کوردیدا هەیە، لێ

بۆ خوەندەڤانێ ئاسایی کارەکێ ساناهی نییە، ئەوان هەردوو پەیڤان لێک بدەتەڤە و جێگۆڕکێ پێ بکەت، هەتا مەبەستا درست سەرڕاست ببیت. هەروەسا ل بارەی دەستەواژەیا ((تێ بینین)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦١) کو د ئاخفتنا ئاساییدا ناهێتە گۆتن، دیارە مەبەستا ڕەخنەگری (تێ دیتن)ـە و ئەوا درستتر دهێتە دیتن، چونکە بینین بۆ کاتێ نها و داهاتییە و دیتن بۆ کاتێ بۆرییە، بۆ نموونە: من کەوەک دیت. ئەزێ کەوەکێ دبینم.

ئەڤە هندەک ژ ئەوان پەیڤ و دەستەواژەیان بوون، یێن د دەقا ڕەخنەییدا هاتین، کو تەمومژاوییەکێ بۆ خوەندەڤانی درست دکەن. یان ژی هندەک ژ ئەوان د دەقا هەلبەستێدا هەبووینە و نەهاتینە ڕۆنڤەکرن.

٢-٢-٣ ئاستێ پێوەندییا ڕەخنەگری ب هەلبەستڤانی و وەرگریڤە

ڕەخنەگر هەولددەت ئەلقەیەکا ناڤەندگیری بیت، ژ ئالیەکی ڤە، کارێ هەلبەستڤانێ ل دویڤ ئەوێ چێژا ژێ وەرگرتی بهەلسەنگینیت و کێماسیێن وێ یێن هونەری و هزری ژی ڕاست بکەتەڤە. ژ ئالیەکێ دیکە ڤە ئەوێ مژدارییا د هەلبەستێدا هەیە بۆ خوەندەڤانی ڕۆن بکەتەڤە. ل ڤێرە ب پێدڤی دهێتە زانین، کو ئەو هەردوو ئالی ل دویڤ دەقا هەلبەستێ بهێنە ڕۆنڤەکرن:

١- ئەوا هەڤبەندی ب کارێ هەلبەستڤانی ڤە هەی، ڕەخنەگری بنەمایێن سەرەکی یێن ڕەخنەیا سریمەیی پێڕەو کرینە و د سێ قۆناغێن تەڤاڤکەرێن هەڤدوودا لێکداینەڤە:

- بنەمایا یەکێ: ل ژێر باندۆرا چێژوەرگرتنا ڤەخوەندنا هەلبەستێدا، دەرک ب گرنگییا وێ کریە. د کاردانەڤەیا ئەوێ دەرک پێکرنێدا دبێژیت: ((بەری یا هەر تشتەکی من هەستکر کو د هەر ڕستەیەکێ دا هەلبەستڤان یا بۆ مە دیرۆکەکێ ڤەدگێڕیت و یا

زنجیرەیەكا ڕویدان و بوویەران د ڕستەیێن خۆدا خەست دكەت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥٤). ئەو خەستكرن ژی د چەندین وێنەیێن هەلبەستكی و هونەرێن ڕەوانبێژییێدا هاتینە دەربڕین. ڕەخنەگر ئەوان دەربڕینان ب بنیاتێ دەقێ دادنێت، كو ((تەڤایا ڤێ هەلبەستێ ل سەر حالەتەكێ دەروونی یێ پڕ ترس و لەرز هاتیە ئاڤاكرن، لەوما هەلبەستڤان هەول ددەت ب پەیڤ و خوازە و وێنەیێن خوە ڤێ ترسێ ڤەگوهێزیت بۆ خوێندەڤانی)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٥). ئەو ترسا ژ ئالیێ هەلبەستڤانێ ڤە بۆ وەرگری هاتیە ڤەگواستن و ڕەخنەگری ژی د خەستییا ڕستەیێن هەلبەستێدا هەستپێكریە و وەسا ڤەخوەندیەڤە، كو((ئەڤە ژی ئێكە ژ بنەمایێن خوێندنگەها وێنەیی Imagism ئەوا پتر داخواز ژ هەلبەستڤانێ كری كو وێنەیێ هەلبەستكی دروست بكەت و ئابووریێ د پەیڤاندا بكەت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٧). ئەڤە ژی بۆچوونەكا درست نییە، چونكە د ڕێبازا وێنەگەراییدا، كو ڕێبازەكە خوە ژ ژینەنیگارا هەلبەستڤانی و هەڤبەندیێن جڤاكێ ڤاڕێ دكەت و بنەكۆكا دەقێ ئارمانجا وێ یا سەرەكییە و ب هەند وەردگریت. د ئەڤێ ڕێبازێدا، وێنە د ناخێ تشتاندا دهێنە درستكرن، نەک ب ڕێیا هەستەوەران، كو زۆربەی وێنەیێن د ئەڤێ هەلبەستا ناڤبریدا هاتین ب ڕێیا هەر پێنج هەستەوەران ڤە هاتینە درستكرن. ب ئەڤێ ڕێچكەیا نەزانستی ڕا، ڕەخنەگری هەولدایە چێژوەرگرتنا خوە د چەند سەرنج و تێبینیاندا دەرببڕیت.

- بنەمایا دوویێ: ڕەخنەگری ئەو تێبینیێن پێشترێ ڤەجەماندین شرۆڤە كرینە. هەولدایە كودێن ڕستەیێن هەلبەستێ ڤەكەتەڤە و ل دویڤ بۆچوونێن خوە ڕاڤەبكەت. ب ڕێیا هەردوو كریارێن شرۆڤەكرن و ڕاڤەكرنێ ڤە، دەقا ناڤبری ب شێوەیەكێ هونەری هەلسەنگاندیە. د ئەوێ هەلسەنگاندنێدا، هندەک زێدەڕوویی تێدایە، چونكە پتر ژ جارەكێ ب ئەرێنی دنرخینیت، هەتا ئەوی ئاستی كو ب كارەكێ نموونەیی دادنێت و ل ئەوێ هزرێیە، كو ((زمان و فەرهەنگا بەرین و بەرفرەهـ یا

هەلبەستڤانی و كویراتیا هزری و زیندیا ئاشۆپ و وەستاكاریا وێ ڕۆل و فاكتەرەک خورت دبینن)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥٩). سەرەڕای ئەوێ هەموو شارەزایی و پلە بەرزییا هەلبەستڤانی، ڕەخنەگر هونەروەرییا نڤیسینا وێ ژی د هونەرێ كورتكرنەڤەییدا دبینیت و بێ دوودلی دبێژیت ((ل پەی دیتنا من وێرەكی یا هەلبەستڤانی د كورتكرنەڤیدا خویا دبیت، چونكو ئەم ل سەر كلتۆرێ تێر و تەسەلیێ ڕاهاتینە)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥٧). ئەزموونا وێ ب ڕێچكەیەكا سەركەفتی دادنێت، كو كێم هەلبەستڤانان بدەستڤەئینایە. ئەوێ ئەزموونێ دگەهینتە ئاستەكێ هێشتا بلندتر، كو ((د ئەڤێ هەلبەستا خۆدا یا سەركەفتی بوویە د چەوانیا بكارئینانا ڕستەیا هەلبەستێ و بكارئینانا پەیڤان ب ڕەنگەكێ ئابووریكرن د پەیڤێدا هەبیت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٧). پشتی ئەوێ هەلسەنگاندنا ئەرێنی و نرخاندنا بێ بەڤل، ڕەخنەگر د قۆناغا سێییدا، خوە دگەهینتە كوپیتكا كارناسیێ و سەنتا بۆچوونێن خوە یێن پێشترێ دگۆڕیت و نەتەڤاڤیا بەرهەمی دیاردكەت، وەكو شیرەتڤانەكی ب ئەڤی شێوەیی ڕێیا درست بۆ دەستنیشان دكەت، ((ئەگەر هەلبەستڤان پتر خوە ماندی بكەت ڤێ هاڤیبوونا خوە ب ئاوایەک ڕاستی بكاربینیت و ئەزموونا خوە دەولەمەند، ب بەرفرەهكرنا فەرهەنگا خوە، و پتر سەرهەلی هزر و ویژەیێ جیهانی ببیت، دێ شێت هاڤیبوونا هەنێ ب ئاوایەک بەرفرەهتر مفای ژێ وەربگریت و كارەک جوان و رندتر بكەت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٢). زۆربەی ڕێچكێن ڕەخنەیی، ئەڤێ هەلسەنگاندنا هەڤدژ پەسەند ناكەن، لێ د ڕەخنەیا سریێمەییدا، ئەڤە كارەكێ ئاساییە، چونكە ڕەخنەگری پلانەكا پێشوەخت نییە، كو ب شێنەیی بۆچوونێن خوە ڕێزبەند بكەت و ژ دەربڕینێن دووبارە دویر بكەڤیت، بەلكو ئەوان دەربڕینان ل ژێر باندۆرا چێژوەرگرتنێ ئاڤادكەت، لەوما پێش و پاشكرن و هەڤدژی و دووبارەبوون تێدا رویددەن.

٢- ل بارەی پێوەندییا ڕەخنەگری ب خوەندەڤانیڤە، ڕەخنەگر خوە ب خوەندەڤانەکێ نموونەیی دادنێت. خەستی و پوختەکرنا ڕویدانان دکەتە کلیلەک و کودێن دەقا هەلبەستێ پێ ڤەدکەتەڤە. د ئەڤێ پێنگاڤێدا بیاڤەکێ فرەوانتر ژ ڤەخوەندنەکا ئاسایی بۆ خوە فەراهەم دکەت. ب ئەڤێ بۆچوونا خوە یا دەستپێکێ، خوەندەڤانی ژ جیهانا کەتواری ڕادکێشتە نێڤ جیهانا هونەریدا. ب بستەهی خویا دکەت، کو ئەو و خوەندەڤانێ ئاسایی، هەردوو وەرگرێن دەقا هەلبەستێنە، لێ هەر یەک د ئاستێ خوەیێ جودادا، چونکە:

- ژ ئالیێ ئاسۆیی ڤە کارێ هەردوویان هەڤتەریب پێکڤە ڕێڤەدچیت، کو ژ ڤەخوەندنا دەقا هەلبەستێ دەستپێکریە و تێگەهشتنا وان ژی ، ل سەر بنەمایا چێژوەرگرتنێ ئاڤابوویە. ل دویڤ جۆرێ ئەوێ چێژوەرگرتنا باندۆرا خوە ل سەر دەروونا وان هێلایەڤە، ڕێژەیا تێگەهشتنا هەر یەکی ژ ئەوان خویا دبیت. ڕەخنەگری ل دویڤ تێگەهشتنا خوە، ب ڕێیا دووالیزمێن د نێڤ ڕستەیێن هەلبەستێدا هەلنجاندین، ڕەوشا دەروونییا هەلبەستڤانی شرۆڤەکریە، کو هندەک بیرەوەرییان وە لێ کریە ((ل چ جهەکی یا دلئارام نەبیت، بەلکو هەردەم د حالەتێ هاڤیبوونێدا بژیت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥٧). لێ خوەندەڤانێ ئاسایی نکاریت ئەڤان جۆرە شرۆڤەکرنان بکەت.

- ژ ئالیێ ستوونیڤە، کارێ هەردوویان ژێک جودا دبیت، ڕەخنەگر د هەلوەشاندنەڤەیا دەقا هەلبەستێدا ڕوویێ ڤەشارتیێ وێ نیشا ددەت، کو ((ب ڕێیا ڕستەیێن هەلبەستێ، هەستێن مرۆڤی دگرنژینیت و هەر گاڤ مرۆڤی بەرەڤ سەنتەکێ دبەت بێی پیڤەر و نەخشە و پلان مینا کۆلانێن بێ ئەندازە د گوندەکێ ڕۆژهەلاتی دا)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٥٥). د ئەڤێ ڤەدیتنێدا، ڕەخنەگر سەرە داڤێن ڤەکرنا چەندین نهێنیێن د ناڤبەرا ڕستەیاندا ئاشکرا دکەت. ڕامانێن وانێن سینتاکسی و واتایێن وان یێن ئالیێ دیکە یێ لادانا هۆزانکی بۆ خوەندەڤانی شرۆڤەدکەت، کو مەبەستا

هەلبەستڤانی ئەوە ((پتر خویندەڤانی یان وەرگری بێخیتە هوندرێ ڕویدانێ یان کو د مێشکێ ویدا وێنەی دروست بکەت، یان ژی ل کەرستێ هان بکەت کو ببنە دیمەنەکێ بینراو و هەست پێکری، ڕستە ل دویڤ ڕستێ، مە بەرەڤ لووتکێ ڤە دبەت)) (دارتاش، ٢٠٠٩، ٦٥-٦٦). ب ئەڤێ شیتەلکرنا ورددا، ڕەخنەگر مەبەستا وێنەییێن هونەری د ڕاڤەکرنێن وانێن تایبەت و ئاسۆییێن وانێن گشتیدا لێکددەتەڤە... ئەو جۆرە کریارە ژی ب ملێ خوەندەڤانێ ئاسایی ڤە ناهێن.

د ئەنجاما هەڤبەرکرنا هەردوو ئالییێن سلالدا خویا دبیت، کو ئاستێ ڕەخنەگری ژ ئاستێ خوەندەڤانێ ئاسایی بەرزترە. ئەو جیاوازی ژی مەرجەکێ سەرەکییە د دەقا ڕەخنەییدا، ب تایبەتی دەما ڕەخنەگر دگەهتە کۆپیتکا کارناسیێ و یارمەتییا خوەندەڤانان ددەت داکو ئاستێ وانێ مەعریفی ژی بالاتر ببیت و بشێن ب شێوەیەکێ قوولتر ژ ڕامانێن هەلبەستێ تێبگەهن و د ئاسۆیەکا ڕۆنتردا چێژێ ژ ڤەخوەندنا وێ وەربگرن.

* * *

ل پەی لێکدانەڤەیا هەر سێ ئاستێن سلال، ڕەخنەگری د کارێ خوەدا ڕێبازا ڕەخنەیا سریمەیی پێڕەوکریە و د ڕۆنڤەکرنێن مەبەستێن خوەدا پشت ب بۆچوونێن چەندین ڕێبازێن دیکەژی بەستییە، ب تایبەتی ڕێبازا مێژوویی، لێ پەنا بۆ ڤەگێڕانا ڕویدانان نەبریە، کو دگەل زەمەنەکیدا دەستنیشان بکەت. بەلکو هەولدایە ئەوان هەلچوون و ئاشۆپ و دلینیێن د ناڤبەرا ڕێزکێن ڤەگێڕانا ئەوان ڕویداناندا شرۆڤە بکەت.

٣- ئەنجام

١- ڕەخنەیا سرێمەیی ب سێ قۆناغان ئاڤا دبیت، سەرەتا ل ژێر باندۆرا چێژوەرگرتنێ ژ دەقەکا ویژەیی کو د بیاڤێ هەستپێکرنا ڕەخنەگریدا چێدبیت. پاشان سنوورێ هەستێن وی دەرباز دکەت و تێکهەلی بیاڤێ هزرا وی دبیت. ل دویڤ بەلگەیێن زانستی و زانیارییێن تەکنیکیدا، ئەو بۆچوونێن هاتینە سەلماندن دێ هێنە تۆمارکرن و د قۆناخا سییێدا ڕەخنەگر ب تەڤاڤکرنا مژارا خوە دگەهتە کوپیتکا کارناسییێ.

٢- هەر هەلسەنگاندنەکا ژبۆ کارەکێ ویژەیی ل ژێر باندۆرا چێژوەرگرتنێدا هاتبیتە ئەنجامدان، لێ د نێڤ بازنەیەکێ تەسکێ دەستەواژەیێن ئەڤە باشە و ئەڤە خرابە، ئەڤە جوانە و ئەڤە کرێتە هاتبیتەکرن، ژ سنۆرێ ڕەخنەیا سرێمەیی دەردچیت و ب دەقەکا ڕەخنەیی ژی ناهێتە هەژمارتن.

٣- ڕەخنەیا سرێمەیی بەربەلاڤترین جۆرە ژ ڕەخنەیێن نەئەکادیمی. ئەو خالا سەرەکییا ژ جۆرێن دیکە جودا دکەت، ئەو ژێدەرەیە یا بنەمایێن ڕەخنەیێن هەر یەک ژ ئەوان ل سەر دهێتە ئاڤاکرن. بنەمایێن ڕەخنەیا سرێمەیی باندۆرا ئەوێ چێژوەرگرتنێیە، یا ڤەخوەندنا دەقا ویژەی ل سەر دەروونا ڕەخنەگری هێلای. ژێدەرا ڕەخنەیا کەسی، ئەو تێگەهێن ئیستاتیکی و چێژدارینە کو ل نک ڕەخنەگری هەنە. بنەمایێن ڕەخنەیا باوەڕداری پرەنسیپێن فەلسەفەیەکا دەستنیشانکرینە کو ڕەخنەگر پێڤە پابەندە. ڕەخنەیا ڕاڤەیی ژی ل ژێر باندۆرا ژینگەهـ و دەروون و ڕەگەز و دەمێ نڤیسەرێ دەقا ویژەیی دهێتە داڕشتن.

٤- بابەتێ ڕەخنەیی (بیردانکا نکراندی و.. سورە برینا شەڤا من) نموونەکە ژ ڕەخنەیا سرێمەیی د ویژەیێ کوردیدا. کارێ ڕەخنەگری هەڤتەریب دگەل خوەندەڤانێ ئاساییدا ب شێنەیی ڕێڤەچوویە، کو ژ ڤەخوەندنا دەقێ دەستپێکرییە و ل ژێر باندۆرا چێژوەرگرتنەکا هونەریدا واتایا وێ تێگەهشتینە. جیاوازییا یەکانەیا د ناڤبەرا ئەوان هەردوویاندا ئەوە،

کو ئاستێ کۆزانیارییا ڕەخنەگری بلندترە، شیانێن وی ژی د ڤەکرنا کودێن هەلبەستێ و شرۆڤەکرنا زمانییا وێدا پترن، ئەو تێبینیێن لای وی گەلالە بووین ب نڤیسکی دهێنە دەربڕین.

٥- د ناڤونیشانێ ئەوی بابەتێ ڕەخنەییدا دیارە، کو جەخت ل سەر بیردانکێ کریە. د ناڤونیشانێ ئەوێ هەلبەستا ڕەخنەژی لێ هاتیە گرتن، جەخت ل سەر شەڤێ کریە. بیردانک و شەڤێ ژی هەڤبەندییەکا ڕاستوڕاست دگەل زەمەنیدا هەیە، لێ ڕەخنەگری د ناڤەرۆکا بابەتیدا پتر جەخت ل سەر شوینا ڕویدانێ کریە و کێمتر سەرەدەری دگەل زەمەنێ چرکرییێ هەلبەستێدا کریە. د ئەوێ شرۆڤەکرنێدا پێکهاتەیا دەقا ڕەخنەیی لاسەنگ بوویە. ئەڤ جۆرە حالەتەژی؛ ژ ئەگەرێ بێ پلانییا ڕەخنەیا سریمەیی ڕویددەن، کو ڕەخنەگر گوهـ نادەتە بنەمایێن هونەری و هزری یێن دەقێ، بەلکو چ زانیاری د پاشخانا خوە یا مەعریفیدا هەنە ئەوان دەردبڕیت.

ژێدەر:

ب زمانێ کوردی

١- بەصیر، پرۆفیسۆر کامل حەسەن عەزیز (١٩٩٠)، ویژەی کوردی و ڕەخنەسازی، چاپخانەی (دار الجاحظ)، بەغدا.
٢- بەسیر، پ. د. کامل حسن (٢٠١٥)، مێژووی ڕەخنەسازی، کۆکردنەوەو ئامادەکردن: د. گیان کامل بەسیر، ناوەندی غەزەلنووس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی تاران.
٣- دارتاش، ئازاد (٢٠٠٩)، دەنگ و هەلنگفتن، چاپخانەی هیڤی، هەولێر.
٤- قەرەچەتانی، د. کەریم شەریف (٢٠٠٦)، سایکۆلۆژیای گشتی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
٥- گەردی، عەزیز (١٩٧٤)، ئەدەب و ڕەخنە، چاپخانەی (الحوادث)، بەغدا.
٦- لیژنەی ویژە لە کۆڕی زانیاری کوردستان (٢٠٠٦)، زاراوەی ویژەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

ب زمانێعەرەبی

٧- التونجي، د. محمد (١٩٩٩)، المعجم المفصل في الأدب، ج ٢، دار الكتب العلمية، بيروت.
٨- الحجازي، مدحت عبدالرزاق (٢٠١٢)، معجم مصطلحات علم النفس ـ عربي ـ انكليزي ـ فرنسي، دار الكتب العلمية، بيروت .
٩- دافيدوف، لندا ل (١٩٨٣)، مدخل علم النفس، ط٢ ، المكتبة الأكاديمية، القاهرة .
١٠-الطاهر، د. علي جواد (١٩٨٣)، مقدمة في النقد الأدبي، ط٢ ، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت.
١١-عبدالنور، جبور (١٩٧٩)، المعجم الأدبي، دار العلم للملايين، بيروت.
١٢-المقدسي، يوسف ضياءالدين باشا الخالدي (١٩٨٧)، الهدية الحميدية في اللغة الكُردية/ معجم كُردي ـ عربي، ط٢ ، مكتبة لبنان، بيروت .
١٣-مندور، د. محمد (١٩٨٨)، في الأدب والنقد، دار نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة.
١٤ (٢٠٠٩) ___________، الأدب وفنونه، ط٧ ، شركة نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة.

١٥-هلال، محمد غنيمي (١٩٩٧)، النقد الأدبي الحديث، دار نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة.
١٦-وغليسي، د. يوسف (٢٠٠٧)، مناهج النقد الأدبي ـ مفاهيمها وأسسها. تأريخها وروادها. وتطبيقاتها العربية، جسور للنشر والتوزيع، الجزائر.

ب زمانێ ئینگلیزی

17-Cuddon, J. a (1984), A Dictionary of Literary Terms, Penguin Books, London.
18- Culler, Jonathan (1997), Literary Theory – A Very Short Introduction, Oxford University Press, Oxford.
19- Daiches, David (1956), Critical Approaches to Literature, Longmans, Green and Co LTD, London.
20- Richards I.A. (1930), Principles of Literary Criticism, Ed.4, Trubner and Co LTD, London.
21- Wellek, Rene and Austin Warren (1980), Theory of Literature, Pelican Books, London.

ب زمانێ فارسی

٢٢- زرين كوب، د. عبدالحسين (١٣٦٩هـ)، نقد ادبي، جلد اول، چ٣ ، چاپخانەءسپهر، تهران .
٢٣- شميسا، دكتر سيروس (١٣٧٨هـ)، نقد ادبي، چاپخانه راسين، تهران.

الملخص

الأسس الفنية والمستويات المعرفية للنقد الإنطباعي في الأدب الكوردي

يتناول البحث تأثير التذوق الفني للأعمال الأدبية وما تتمخض عنه من ملاحظات نقدية على الذات القارئة. ومايبنى على ذلك التذوق من إنطباعات عابرة وإستنتاجات من التراكم المعرفي المستدام للناقد، ومايستكشفه فنياً في تعابير ذلك البناء من معان ودلالات يصعب على القارىء الهاوي إستيعابها بشكل واف من دون الإعتماد على مايقدم له في تفكيكه للنص وتحليل مكوناته لغوياً، ومن ثم بناء موضوعه النقدي الذي يكون بمثابة الدليل المسترشد للشاعر والمساعد الإستدلالي للمتلقي في آن واحد.

يتكون البحث من قسمين: القسم الأول يهتم بالجانب النظري للموضوع. ويقدم تعريفا لمصطلح النقد الإنطباعي ومكونات مفهومه وموقعه في الخطاب النقدي ومميزاته على مستويات النص المقروء ودلالاته اللغوية والفنية وثم علاقته المباشرة مع المتلقي.

وفي القسم الثاني حاول الباحث تطبيق ما تم إستنتاجه في القسم الأول على أحد النصوص النقدية المنشورة ضمن محتويات كتاب (دەنگ و هەلنگفتن - أصوات وتعثرات) كنموذج للنقد الإنطباعي في الأدب الكوردي مع شرح مستفيض لمستوياته الثلاثة من حيث التعامل مع النص الشعري وتشريح مدلولات تعبيراته في جانبيها الإنزياحي والسينتاكسي وكذلك طرق معالجة التواصل المفاهيمي بين الشاعر كمبدع للنص وبين المتلقي كقارىء له.

الكلمات الرئيسة: النقد الإنطباعي، تأثير، تأثر، التذوق، نشوة الإنجاز.

Abstract

Technical foundations and cognitive levels of impressionistic criticism in Kurdish literature

The research deals with the effect of artistic taste for literary works and the resulting critical observations of the reader. And what is based on that taste of fleeting impressions and conclusions from the sustainable accumulation of knowledge of the critic what he explores artistically in the expressions of that structure of meanings that it is difficult for the amateur reader to comprehend adequately without relying on what is presented to him in his deconstruction of the text and analysis of its components linguistically then structuring his critical subject that serves as a guide to the poet and the deducting assistant to the recipient at the same time.

The research consists of two parts: the first section is concerned with the theoretical side of the subject, and provides a full definition of the term impressionistic criticism, its concept components, its position in the critical discourse, its features at the levels of the readable text, its linguistic and artistic meanings, and then its direct relationship with the recipient.

In the second section, the researcher tried to apply what was concluded in the first section to one of the critical texts published within the contents of the book (Voices and Stumblings - Critical Readings) as a model for impressionistic criticism in Kurdish literature with a detailed explanation of its three levels in terms of dealing with the poetic text and dissecting the implications of its expressions in its deviation and syntax. Syntax, as well as methods of addressing conceptual communication between the poet as the creator of the text and the recipient as its reader.

Key word: Impressionistic Criticism, Affection, Affective, Tasting, Peak experience.